МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ФАКУЛЬТЕТ СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ ТА ПСИХОЛОГІЇ
КАФЕДРА СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ ТА СПЕЦІАЛЬНОЇ ОСВІТИ

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

бакалавра

на тему: **«СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ДІТЕЙ У ПОЗАНАВЧАЛЬНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ»**

Виконав: студент 4 курсу, групи 6.2312-сп-с
спеціальності 231 «Соціальна робота»
освітньої програми «Соціальна педагогіка»
М. Р. Маханов

Керівник: старший викладач кафедри соціальної
педагогіки та спеціальної освіти Н. В. Соха

Рецензент _____
_____

Запоріжжя
2025

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет соціальної педагогіки та психології
Кафедра соціальної педагогіки та спеціальної освіти
Рівень вищої освіти бакалаврський
Спеціальність 231 «Соціальна робота»
Освітньо-професійна програма «Соціальна педагогіка»

ЗАТВЕРДЖУЮ
Завідувач кафедри _____
«____»_____2025 р.

ЗАВДАННЯ
НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ СТУДЕНТУ

Маханову Миколі Руслановичу

1. Тема роботи: «Соціально-педагогічні умови забезпечення прав дітей у позанавчальній діяльності»
керівник роботи Соха Н. В.
затверджена наказом ЗНУ від «27» січня 2025 року № 134-с

2. Строк подання студентом роботи: 15 травня 2025 р.

3. Вихідні дані до роботи: матеріали курсових робіт

4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік питань, які потрібно розробити) визначити теоретичні основи забезпечення прав дітей у позанавчальній діяльності, дослідивши нормативно-правову базу і соціально-педагогічний аспект цього поняття; охарактеризувати позанавчальну діяльність як сферу розвитку та соціалізації дитини; виявити ключові проблеми забезпечення прав дітей у позанавчальному контексті; експериментально дослідити сучасний стан забезпечення прав дітей у позанавчальній діяльності; обґрунтувати соціально-педагогічні умови для підвищення ефективності забезпечення прав дітей у позанавчальній діяльності та розробити практичні рекомендації щодо їхнього впровадження.

5. Перелік графічного матеріалу: рисунок «Вплив позанавчальної діяльності на розвиток дитини», таблиця «Проблеми забезпечення прав дітей у позанавчальному контексті».

6. Консультанти розділів роботи

Розділ	Прізвище, ініціали консультанта	Підпис, дата	
		Завдання видав	Завдання прийняв
Вступ	Соха Н.В.	28.01.25 р.	28.01.25 р.
Розділ 1	Соха Н.В.	18.02.25 р.	18.02.25 р.
Розділ 2	Соха Н.В.	21.03.25 р.	21.03.25 р.
Висновки	Соха Н.В.	26.04.25 р.	26.04.25 р.
Додатки	Соха Н.В.	23.05.25 р.	23.05.25 р.

7. Дата видачі завдання: _____

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ п/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітка
1	Збір та систематизація матеріалу	січень	виконано
2	Написання вступу	лютий	виконано
3	Робота над першим розділом	лютий	виконано
4	Робота над другим розділом	березень	виконано
5	Написання висновків та додатків	квітень	виконано
6	Оформлення роботи, рецензування	травень	виконано
7	Захист	червень	

Студент _____ Маханов М. Р.

Керівник роботи _____ Соха Н. В.

Нормоконтроль пройдено

Нормоконтролер _____ Мацкевіч Ю. Р.

РЕФЕРАТ

Кваліфікаційна робота: 66 с., 1 таблиця, 1 рисунок, 56 джерел, 3 додатки.

Мета дослідження: визначити та обґрунтувати соціально-педагогічні умови для підвищення ефективності забезпечення прав дітей у позанавчальній діяльності та розробити практичні рекомендації щодо їхнього впровадження в сучасних реаліях, з урахуванням нормативно-правової бази та соціально-педагогічного аспекту.

Об’єкт дослідження: процес забезпечення прав дітей у позанавчальній діяльності.

Предмет дослідження: соціально-педагогічні умови, що сприяють реалізації та захисту прав дітей у позанавчальній діяльності.

Методи дослідження: аналіз, синтез, узагальнення; анкетування, інтерв’ю, бесіди.

Наукова новизна: систематизовано та проаналізовано взаємозв’язок між нормативно-правовою базою, соціально-педагогічним аспектом і практичною реалізацією прав на самовираження, розвиток, відпочинок і захист від дискримінації в позанавчальному середовищі на основі емпіричних даних від учнів, педагогів і батьків; обґрунтовано соціально-педагогічні умови забезпечення прав дітей у позанавчальній діяльності; розроблено практичні рекомендації, адаптовані до сучасних викликів.

Практичне значення: розроблено рекомендацій щодо впровадження соціально-педагогічних умов, які можуть бути використані педагогами, адміністрацією позашкільних закладів, школами, неурядовими організаціями та місцевими органами влади для вдосконалення позанавчальної діяльності.

ПРАВА ДИТИНИ, СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНЕ СЕРЕДОВИЩЕ, ПОЗАНАВЧАЛЬНА ДІЯЛЬНІСТЬ, СОЦІАЛЬНА АДАПТАЦІЯ, СОЦІАЛІЗАЦІЯ, СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ.

SUMMARY

Mahanov M. R. Social and Pedagogical Conditions for Ensuring the Rights of Children in Extracurricular Activities.

The qualification work consists of an introduction, 2 sections, findings, a list of references (56 items), 3 appendixes on 6 pages. The qualification work volume is 85 pages, 66 of them – main text.

The purpose of the study: to identify and substantiate socio-pedagogical conditions for increasing the effectiveness of ensuring children's rights in extracurricular activities and to develop practical recommendations for their implementation in modern realities, taking into account the regulatory framework and socio-pedagogical aspects.

Object of the study: the process of ensuring children's rights in extracurricular activities.

Subject of the study: socio-pedagogical conditions that contribute to the implementation and protection of children's rights in extracurricular activities.

The tasks of the qualification work*:*

1) to determine the theoretical foundations of ensuring children's rights in extracurricular activities, having studied the regulatory and legal framework and the socio-pedagogical aspect of this concept;

2) to characterize extracurricular activities as a sphere of development and socialization of the child;

3) to identify key problems of ensuring children's rights in an extracurricular context;

4) to experimentally investigate the current state of ensuring children's rights in extracurricular activities;

5) to substantiate socio-pedagogical conditions for increasing the effectiveness of ensuring children's rights in extracurricular activities and to develop practical recommendations for their implementation.

Research methods: theoretical: analysis and synthesis were used to study the regulatory framework and scientific literature on children's rights and extracurricular activities; generalization - to systematize data on the role of extracurricular activities as an area of child development and socialization; empirical: questionnaires, interviews, conversations.

The section 1 “Theoretical foundations of ensuring children's rights in extracurricular activities” the regulatory and legal framework and the socio-pedagogical aspect of the concept of children's rights are revealed, extracurricular activities are considered as a sphere of child development and socialization, and the problems of ensuring children's rights in an extracurricular context are considered.

The section 2 “Research on socio-pedagogical conditions for ensuring children's rights in extracurricular activities” the current state of ensuring children's rights in extracurricular activities was studied, socio-pedagogical conditions were substantiated to increase the effectiveness of ensuring children's rights in extracurricular activities, and practical recommendations were developed for the implementation of socio-pedagogical conditions for ensuring children's rights in extracurricular activities.

Practical significance: recommendations have been developed for the implementation of socio-pedagogical conditions that can be used by teachers, administration of extracurricular institutions, schools, non-governmental organizations and local authorities to improve extracurricular activities.

Keywords: child rights, socio-pedagogical environment, extracurricular activities, social adaptation, socialization, socio-pedagogical conditions.

ЗМІСТ

Вступ……..……..…..…… 8
Розділ 1. Теоретичні основи забезпечення прав дітей у позанавчальній діяльності……..…….…. 13
1.1. Поняття прав дітей: нормативно-правова база та соціально-педагогічний аспект..……...…….. 13
1.2. Позанавчальна діяльність як сфера розвитку та соціалізації дитини…... 22
1.3. Проблеми забезпечення прав дітей у позанавчальному контексті……. 36
Розділ 2. Дослідження соціально-педагогічних умов забезпечення прав дітей у позанавчальній діяльності……..……..……...…. 44
2.1. Сучасний стан забезпечення прав дітей у позанавчальній діяльності…… 44
2.2. Обґрунтування соціально-педагогічних умов для підвищення ефективності забезпечення прав дітей у позанавчальній діяльності…..…….. 56
2.3. Практичні рекомендації щодо впровадження соціально-педагогічних умов забезпечення прав дітей у позанавчальній діяльності……. 64
Висновки…….…….…..… 71
Список використаних джерел……...…. 74
Додатки..……..……. 80

ВСТУП

Сучасне суспільство визнає права дитини як одну з фундаментальних цінностей, що потребують захисту та реалізації в усіх сферах життя, включаючи освіту та позанавчальну діяльність. Позанавчальна діяльність, яка охоплює гуртки, спортивні секції, творчі клуби, волонтерські ініціативи, табори відпочинку та інші форми організації дозвілля, відіграє важливу роль у соціалізації дітей, розвитку їхнього творчого потенціалу, формуванні активної громадянської позиції, самореалізації та зміцненні фізичного й психічного здоров'я. Ця сфера дозволяє дітям розкривати свої таланти, набувати нових навичок, а також компенсувати обмеження, які можуть виникати в формальному навчальному процесі. Завдяки різноманітним формам позанавчальної діяльності діти отримують можливість розвивати комунікативні здібності, вчитися працювати в команді, відкривати для себе нові інтереси та адаптуватися до соціального середовища. Проте в процесі її організації часто виникають проблеми, пов'язані з обмеженим доступом до таких занять через фінансові, географічні чи соціальні бар'єри, недостатньою увагою до індивідуальних потреб дітей, включаючи тих, хто має особливі освітні потреби, а також порушеннями їхніх базових прав на безпеку, самовираження, відпочинок і рівність. У цьому контексті соціально-педагогічна підтримка виступає ключовим інструментом, спрямованим на створення умов для повноцінної реалізації прав дітей у позанавчальній сфері, що робить її дослідження важливим і актуальним завданням як з теоретичної, так і з практичної точки зору.

Соціально-педагогічна підтримка в позанавчальній діяльності передбачає не лише організацію безпечного та доступного середовища, а й активне сприяння розвитку особистості дитини через залучення до різноманітних видів діяльності, що враховують її інтереси, здібності та потреби. Вона спрямована на забезпечення права кожної дитини на освіту поза межами класної кімнати,

відпочинок, участь у культурному житті та захист від дискримінації. У сучасних умовах, коли діти стикаються з численними викликами – від психологічного стресу через воєнні дії до соціальної нерівності, – позанавчальна діяльність стає важливим інструментом для їхньої реабілітації, соціальної інтеграції та емоційної стабільності. Однак реалізація цих можливостей потребує створення спеціальних умов, які б гарантували дотримання прав дітей і враховували їхню різноманітність. Таким чином, соціальний педагог відіграє центральну роль у подоланні цих бар'єрів, сприяючи формуванню середовища, де кожна дитина має рівні можливості для розвитку та самовираження.

Актуальність теми зумовлена необхідністю приведення організації позанавчальної діяльності у відповідність до принципів захисту прав дитини, закріплених у міжнародних і національних нормативних документах, таких як Конвенція ООН про права дитини, Закони України «Про освіту», «Про охорону дитинства» та «Про позашкільну освіту». У сучасних умовах, коли в Україні зростає кількість дітей із особливими потребами, посилюються соціальні виклики через економічну нестабільність, воєнний конфлікт і міграційні процеси, питання створення соціально-педагогічних умов для забезпечення прав дітей у позанавчальній діяльності набуває особливої гостроти. Недостатня увага до цієї проблеми може призводити до соціальної ізоляції окремих груп дітей, зокрема сиріт, дітей із малозабезпечених сімей чи тих, хто проживає в сільській місцевості, зниження їхньої мотивації до саморозвитку, а також обмеження доступу до можливостей, які гарантують їхні права на освіту, дозвілля, культурний розвиток і відпочинок. Крім того, в умовах війни багато дітей стикаються з психологічними травмами, що потребує особливої уваги до їхньої емоційної підтримки в позанавчальній діяльності.

Проблема захисту прав дитини є предметом наукових досліджень представників різних галузей права, соціальної педагогіки та психології. Значний внесок у вивчення теоретико-правових основ становлення, розвитку та реалізації прав дітей зробили вітчизняні науковці. Серед українських

дослідників варто відзначити праці О. Анатолієвої, Л. Волинець, С. Коталейчук, Н. Крестовської, С. Несинової, Н. Опольська, С. Саблук та інших, які розглядали різні аспекти правового регулювання, механізмів захисту та забезпечення прав дітей у різних сферах їхнього життя, зокрема в освіті, соціальному захисті та правосудді. Їхні дослідження сприяють розробці ефективних підходів до забезпечення прав дитини та вдосконалення законодавчої бази у цій сфері.

Проблема забезпечення прав дітей у позанавчальній діяльності привертала увагу як українських, так і зарубіжних дослідників. Серед вітчизняних науковців значний внесок у вивчення цього питання зробили О. Безпалько, яка досліджувала соціально-педагогічні аспекти виховання дітей у позашкільному просторі, акцентуючи на ролі позанавчальної діяльності у формуванні соціальних компетентностей, та В. Постовий, який аналізував організацію позанавчальної діяльності як чинник соціалізації, звертаючи увагу на її виховний потенціал. Л. Канішевська розглядала питання інклюзивного підходу в позашкільній освіті, наголошуючи на необхідності залучення дітей з особливими потребами до позанавчальних занять. Із зарубіжних дослідників проблему прав дітей у контексті позанавчальної діяльності вивчали Дж. Л. Махоні, який досліджував вплив позашкільних програм на розвиток дітей, зокрема їхню академічну успішність і соціальну адаптацію, та Е. Брокс, яка акцентувала увагу на соціальній інтеграції через позанавчальну діяльність, підкреслюючи її значення для дітей із вразливих груп. Також варто згадати дослідження Р. Ларсона, який аналізував позанавчальну діяльність як простір для розвитку ініціативності та лідерських якостей у підлітків. Ці роботи підкреслюють важливість створення соціально-педагогічних умов для реалізації прав дітей у позанавчальному середовищі, однак в Україні ця проблема потребує подальшого системного осмислення з урахуванням національних особливостей і сучасних викликів.

Дослідження соціально-педагогічних умов забезпечення прав дітей у позанавчальній діяльності має на меті не лише виявлення проблем, а й розробку

практичних рішень, які допоможуть створити сприятливе середовище для реалізації потенціалу кожної дитини, сприяючи її гармонійному розвитку та інтеграції в суспільство.

Мета дослідження: визначити та обґрунтувати соціально-педагогічні умови для підвищення ефективності забезпечення прав дітей у позанавчальній діяльності та розробити практичні рекомендації щодо їхнього впровадження в сучасних реаліях, з урахуванням нормативно-правової бази та соціально-педагогічного аспекту.

Об'єкт дослідження: процес забезпечення прав дітей у позанавчальній діяльності.

Предмет дослідження: соціально-педагогічні умови, що сприяють реалізації та захисту прав дітей у позанавчальній діяльності.

Завдання дослідження:

1. Визначити теоретичні основи забезпечення прав дітей у позанавчальній діяльності, дослідивши нормативно-правову базу і соціально-педагогічний аспект цього поняття.

2. Охарактеризувати позанавчальну діяльність як сферу розвитку та соціалізації дитини.

3. Виявити ключові проблеми забезпечення прав дітей у позанавчальному контексті.

4. Експериментально дослідити сучасний стан забезпечення прав дітей у позанавчальній діяльності.

5. Обґрунтувати соціально-педагогічні умови для підвищення ефективності забезпечення прав дітей у позанавчальній діяльності та розробити практичні рекомендації щодо їхнього впровадження.

Методи дослідження:

- теоретичні: аналіз і синтез застосовувалися для вивчення нормативно-правової бази та наукової літератури з питань прав дітей і позанавчальної діяльності; узагальнення – для систематизації даних про роль позанавчальної діяльності як сфери розвитку та соціалізації дитини;

- емпіричні: анкетування, інтерв’ю, бесіди.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що:

- систематизовано та проаналізовано взаємозв’язок між нормативно-правовою базою, соціально-педагогічним аспектом і практичною реалізацією прав на самовираження, розвиток, відпочинок і захист від дискримінації в позанавчальному середовищі на основі емпіричних даних від учнів, педагогів і батьків;
- обґрунтовано соціально-педагогічні умови забезпечення прав дітей у позанавчальній діяльності (підвищення професійної компетентності педагогів, створення інклюзивного та доступного середовища, підвищення правової обізнаності батьків і педагогів) з урахуванням сучасного українського контексту, зокрема впливу воєнних умов і соціальних змін;
- розроблено практичні рекомендації, адаптовані до сучасних викликів, які поєднують теоретичні підходи з реальними потребами дітей, що сприяє вдосконаленню позанавчальної діяльності як інструменту соціалізації та забезпечення прав у неформальному контексті.

Практичне значення дослідження полягає в розробці рекомендацій щодо впровадження соціально-педагогічних умов, які можуть бути використані педагогами, адміністрацією позашкільних закладів, школами, неурядовими організаціями та місцевими органами влади для вдосконалення позанавчальної діяльності.

РОЗДІЛ 1
ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ДІТЕЙ У ПОЗАНАВЧАЛЬНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

1.1. Поняття прав дітей: нормативно-правова база та соціально-педагогічний аспект

Права дітей є фундаментальною основою їхнього гармонійного розвитку, захисту та самореалізації в суспільстві, що вимагає чіткого правового регулювання та соціально-педагогічного супроводу. У цьому контексті нормативно-правова база, яка включає міжнародні та національні законодавчі акти, визначає юридичні рамки забезпечення прав дитини, тоді як соціально-педагогічний аспект спрямований на практичну реалізацію цих прав через виховні та розвивальні процеси.

Чинне законодавство встановлює, що особа вважається дитиною та має відповідний правовий статус до досягнення 18-річного віку, за винятком випадків, коли відповідно до застосованих до неї правових норм вона не отримує статус повнолітньої раніше [36].

О. Скакун зазначає, що значна частина прав дитини збігається з правами людини, підкреслюючи їхню спільну основу як складових загальної системи правового захисту особистості в суспільстві. За її твердженням, права дитини не є чимось абсолютно відокремленим від прав людини, а становлять їхню специфічну категорію, адаптовану до особливостей вікового та соціального статусу дітей. О. Скакун наголошує, що подібність між цими правами проявляється в їхній універсальності та загальнолюдському характері, закріпленому в таких документах, як Загальна декларація прав людини та Конвенція ООН про права дитини. Водночас вона звертає увагу на те, що права дитини доповнюються специфічними гарантіями. Таким чином, на думку О. Скакун, збіг прав дитини з правами людини свідчить про їхню єдність у

рамках гуманістичного підходу до правового регулювання, але з урахуванням необхідності додаткового захисту для молодшого покоління [51].

В. Абрамов розглядає права дитини як адаптовану до особливостей дитячого віку версію прав людини. На його думку, таке стисле формулювання не повною мірою відображає специфіку прав дитини, однак має практичну цінність, оскільки дозволяє застосувати загальні характеристики суб'єктивних прав особи до прав дитини, враховуючи її неповнолітній статус як ключовий фактор. Цієї позиції дотримується й Н. Крестовська, яка акцентує увагу на механізмах пристосування універсальних норм прав людини до особливих норм, що регулюють права дітей. Вона підкреслює, що така адаптація необхідна для забезпечення відповідності правових приписів потребам і умовам життя дитини [24].

Наукові погляди, наведені вище, мають обґрунтоване підґрунтя, адже категорія «права та свободи людини і громадянина» охоплює всю сукупність прав і свобод особи – як тих, що закріплені в конституції, так і тих, що належать до інших сфер правового регулювання. Якщо розглядати права дитини як адаптовану до її особливостей форму прав людини, слід підкреслити, що права людини являють собою певні можливості, необхідні для забезпечення існування та розвитку індивіда в конкретних історичних обставинах. Ці можливості об'єктивно формуються на основі рівня прогресу, досягнутого людством, і повинні бути однаковими та доступними для всіх без винятку, незалежно від віку, статусу чи інших характеристик [48].

Людина, у свою чергу, визначається як біосоціальна сутність, що є однією з форм життя на Землі. Її унікальність полягає в здатності до мислення, створення знарядь праці та їх використання для задоволення власних потреб. Крім того, людина вирізняється розвиненою мовною системою, яка дозволяє чітко висловлювати думки та передавати інформацію. Повноцінний розвиток людини можливий лише за умов активної взаємодії з іншими представниками свого виду, що передбачає тісне спілкування, обмін досвідом і спільну діяльність. Саме ці особливості підкреслюють, що права людини, а отже й

права дитини, є невід'ємною частиною її існування як соціальної істоти, адаптованою до етапів її зростання та становлення [30].

У наукових дослідженнях можна зустріти альтернативний підхід до тлумачення прав дитини. Є. Лактюнкіна підкреслює, що за своєю будовою права дитини схожі на загальні права та свободи, які однаково притаманні всім громадянам, проте вони формують особливу категорію, притаманну лише особам до 18 років. Натомість С. Коталейчук розглядає права неповнолітніх як цілісний набір прав і свобод, що визначають їхній правовий статус із врахуванням специфічних рис розвитку людини до настання повноліття, акцентуючи на впливі вікових особливостей на цей процес [23].

Аналіз наукових позицій дозволяє виокремити два ключові підходи до розуміння прав дитини. Більшість дослідників, які підтримують перший підхід, стверджують, що права дитини мають похідний характер від прав людини, а їхні особливості формуються шляхом адаптації загальних суб'єктивних прав до вікових характеристик дітей. Натомість прихильники другого підходу вважають права дитини окремою категорією, притаманною виключно особам до 18 років, яка, попри унікальність правового статусу цієї групи, за своєю структурою збігається із загальними правами та свободами людини [39].

Отже, права дитини можна визначити як юридично закріплені можливості, що обумовлені соціально-економічним розвитком суспільства та спрямовані на задоволення потреб і інтересів дитини. Ці можливості є необхідною передумовою для її повноцінного існування та всебічного розвитку, а їхнє здійснення може відбуватися як самою дитиною, так і за сприяння інших осіб. Інакше кажучи, це юридичні гарантії, що походять від прав людини, є однаковими та доступними для всіх дітей до 18 років. Ми поділяємо думку представників першого підходу, вважаючи, що таке бачення не применшує обсягу чи значущості прав дитини порівняно з правами людини загалом, а лише підкреслює їхню адаптованість до специфіки дитячого віку.

Права дітей є однією з ключових категорій у системі правового та соціального захисту, що відображає особливості їхнього становища в

суспільстві. Вони являють собою сукупність юридичних, соціальних і моральних норм, які спрямовані на забезпечення захисту, всебічного розвитку та благополуччя дитини. Ці норми формують основу для створення умов, у яких дитина може реалізувати свій потенціал, бути захищеною від насильства, дискримінації та інших загроз [11].

Юридична складова прав дітей базується на міжнародних і національних законодавчих актах, таких як Конвенція ООН про права дитини, яка визначає їхні основні гарантії [20]. Ці документи закріплюють права на життя, освіту, здоров'я, відпочинок та захист, створюючи правову рамку для їх реалізації. Таким чином, права дітей отримують чітке нормативне підґрунтя, що є обов'язковим для виконання державами та суспільством.

Соціальний аспект прав дітей підкреслює їхню роль у формуванні суспільних відносин, де дитина розглядається як активний учасник. Ці права забезпечують доступ до соціальних благ, таких як освіта, культура чи дозвілля, що сприяють інтеграції дитини в суспільство. Соціальні норми також передбачають відповідальність дорослих за створення безпечного та сприятливого середовища для розвитку молодшого покоління.

Моральні норми, у свою чергу, відображають етичні принципи, які лежать в основі прав дітей, такі як повага до їхньої гідності, справедливість і турбота. Вони доповнюють юридичні та соціальні аспекти, наголошуючи на гуманістичному ставленні до дитини як до особистості. Моральна складова прав дітей часто стає основою для виховних практик і педагогічної діяльності.

Права дітей є невід'ємною частиною загальних прав людини, закріплених у таких документах, як Загальна декларація прав людини. Однак вони мають свою специфіку, зумовлену віковими особливостями та вразливістю цієї категорії. Діти, на відміну від дорослих, перебувають у процесі фізичного, психічного та соціального становлення, що робить їх більш залежними від зовнішньої підтримки та захисту [34].

Ця специфіка проявляється в тому, що права дітей охоплюють не лише базові свободи, а й додаткові гарантії, необхідні для їхнього розвитку, такі як

право на освіту, гру чи сімейне виховання. Вразливість дітей до зовнішніх впливів, зокрема економічних, соціальних чи психологічних, вимагає особливого підходу до реалізації їхніх прав, що поєднує правові механізми з соціально-педагогічною діяльністю, спрямованою на їхній захист і гармонійний розвиток..

Права дитини виступають юридичними інструментами, за допомогою яких задовольняються її інтереси, при цьому інтереси є більш об'ємним поняттям, ніж права, адже вони охоплюють прагнення до соціальних благ, які не завжди підпадають під дію правових норм чи свобод. З огляду на вікові особливості, інтереси дитини умовно поділяються на два типи. Перший тип – це інтереси, які дитина не здатна усвідомити самостійно; вони являють собою потреби, зумовлені її суб'єктивними особливостями, у створенні належних умов для життя та розвитку. Такі інтереси втілюються в життя завдяки тому, що батьки чи особи, які їх замінюють, виконують передбачені законом обов'язки та забезпечують дотримання прав дитини. Другий тип – це інтереси, які дитина вже може осмислити; вони також є суб'єктивно зумовленими потребами в сприятливому середовищі для існування й розвитку, але їх реалізація можлива як через дії батьків чи опікунів, так і через самостійне здійснення дитиною своїх прав [40].

Нормативно-правова база прав дітей є основою для їхнього захисту та забезпечення на міжнародному й національному рівнях, поєднуючи ключові документи, які регулюють їхні права та свободи. Одним із найвизначніших міжнародних актів є Конвенція ООН про права дитини, прийнята 20 листопада 1989 року яка ратифікована постановою Верховної Ради УРСР № 789-XII від 27 лютого 1991 року «Про ратифікацію Конвенції про права дитини». Цей документ, ратифікований більшістю країн світу, встановлює універсальні стандарти захисту дітей, визначаючи їхні права на життя, освіту, охорону здоров'я, відпочинок, а також захист від усіх форм насильства, експлуатації та дискримінації. Конвенція наголошує на пріоритеті інтересів дитини в усіх діях, що її стосуються, і зобов'язує держави створювати умови для реалізації цих

прав [20]. Ратифікувавши Конвенцію, Україна тим самим, ґрунтуючись на першорядності загальнолюдських цінностей і гармонійного розвитку особистості, визнала пріоритет інтересів дитини у суспільстві та необхідність особливої турботи про соціально незахищених дітей [16].

Ще одним важливим міжнародним документом є Загальна декларація прав людини, ухвалена ООН у 1948 році. Хоча вона не зосереджена виключно на дітях, її положення, зокрема про право на освіту, гідність і захист від дискримінації, застосовуються до дітей як частини людства, формуючи загальну основу для їхніх прав [14].

Національне законодавство доповнює міжнародні стандарти, адаптуючи їх до умов конкретної країни. В Україні права дітей регулюються низкою нормативних актів, серед яких чільну роль відіграє Конституція України. Зокрема, стаття 52 Конституції гарантує рівність прав усіх дітей незалежно від їхнього походження та зобов’язує державу забезпечувати їхній захист [21]. Закон України «Про охорону дитинства» конкретизує ці положення, визначаючи права дітей на освіту, відпочинок, соціальну підтримку та безпечні умови життя, а також встановлюючи механізми їх реалізації [46]. Сімейний кодекс України регулює права дитини в сімейному середовищі, закріплюючи її право на виховання, турботу та захист від насильства, що формує цілісну правову базу на національному рівні [50].

Ці міжнародні та національні документи визначають права дітей у ключових сферах їхнього життя, таких як освіта, відпочинок і захист від насильства. Конвенція ООН у статті 28 гарантує кожній дитині право на освіту, включаючи доступ до початкової та середньої освіти, а також заходи для її забезпечення на безоплатній основі [20]. Загальна декларація прав людини підтримує це положення, наголошуючи на необхідності освіти як засобу розвитку особистості [14]. У свою чергу, Закон «Про охорону дитинства» в Україні деталізує право на освіту, передбачаючи державну підтримку цього процесу [46].

Захист від насильства є ще однією важливою сферою, яку регулюють ці

документи. Конвенція ООН у статті 19 вимагає від держав ужиття заходів для захисту дітей від усіх форм фізичного чи психологічного насильства, зловживань або недбалого ставлення [20]. Загальна декларація прав людини доповнює це положення, забороняючи жорстоке поводження та приниження гідності [14]. В Україні ці принципи відображені в Законі «Про охорону дитинства» (стаття 10), який передбачає захист дітей від насильства та жорстокого поводження [46], а також у Сімейному кодексі, де акцентується на безпеці дитини в сімейному середовищі [50].

Отже, міжнародні та національні нормативні акти створюють комплексну систему правового регулювання, яка охоплює права дітей у сферах освіти, відпочинку та захисту від насильства. Ці документи не лише встановлюють юридичні гарантії, а й задають орієнтири для держав, суспільства та інших суб'єктів, які беруть участь у забезпеченні прав і свобод дітей, сприяючи їхньому повноцінному розвитку та безпеці.

Якщо міжнародні документи та національні закони закріплюють права дітей на папері, то педагоги й соціальні працівники стають тими, хто втілює ці норми в життя через освіту, виховання та підтримку. Таким чином, соціально-педагогічний аспект виступає логічним продовженням правового регулювання, переводячи абстрактні приписи в конкретні дії, спрямовані на розвиток і захист дитини в реальних умовах її існування.

Соціально-педагогічна діяльність є важливим інструментом реалізації прав дітей, забезпечуючи практичне втілення юридичних гарантій у повсякденному житті. Ця діяльність охоплює освіту, виховання та підтримку, які разом створюють умови для повноцінного розвитку дитини та її інтеграції в суспільство [44]. Освіта відіграє центральну роль у реалізації права на навчання, закріпленого в статті 28 Конвенції ООН про права дитини, надаючи доступ до знань і навичок, необхідних для самореалізації та підготовки до самостійного життя [20]. Педагоги через навчальні програми сприяють інтелектуальному зростанню, розвитку критичного мислення та формуванню світогляду дитини, що відповідає її праву на освіту як базовому елементу

розвитку. Виховання, у свою чергу, спрямоване на формування моральних принципів, соціальних умінь і емоційної стійкості, що узгоджується з правом на гармонійний розвиток особистості. Підтримка, як невід'ємна частина соціально-педагогічної роботи, включає психологічну допомогу, соціальну адаптацію та захист від стресових ситуацій, що забезпечує право дитини на благополуччя та безпеку, особливо коли вона стикається з труднощами, такими як сімейні конфлікти чи економічні негаразди [41].

Зв'язок між правовими нормами та педагогічною практикою виявляється в активній ролі педагогів як посередників між законодавчими приписами та їх втіленням у реальність. Наприклад, право на самовираження, передбачене статтею 13 Конвенції ООН [20], педагоги реалізують через організацію творчих занять, таких як малювання, театральні гуртки чи літературні конкурси, де діти можуть вільно ділитися своїми ідеями, емоціями та поглядами. Це не лише сприяє розвитку індивідуальності, а й виховує впевненість у собі. Право на розвиток підтримується через різноманітні педагогічні підходи, зокрема індивідуалізовані програми навчання, які враховують здібності, інтереси та потреби кожної дитини, сприяючи її фізичному, інтелектуальному та емоційному прогресу. Безпека як базове право забезпечується створенням у навчальному середовищі атмосфери довіри, де педагоги запобігають конфліктам, булінгу чи будь-яким формам насильства, а також дбають про фізичний комфорт і психологічний спокій учнів. Крім того, педагоги співпрацюють із батьками та соціальними службами, щоб гарантувати дотримання прав дитини в усіх сферах її життя, що демонструє глибоку інтеграцію правових норм у педагогічну практику.

Соціально-педагогічне середовище поза межами формального навчання відіграє не менш важливу роль у забезпеченні прав дитини, створюючи додаткові можливості для їх реалізації через гуртки, клуби та громадські ініціативи. Такі форми діяльності дозволяють втілювати право на відпочинок і дозвілля, надаючи дітям простір для розваг, творчості та фізичної активності. Громадські ініціативи, такі як волонтерські проєкти чи екологічні акції,

залучають дітей до суспільно корисної діяльності, що сприяє їхній соціалізації та вихованню відповідальності, узгоджуючись із правом на всебічний розвиток. Крім того, ці платформи часто стають інструментом підтримки дітей із вразливих груп – сиріт, дітей із малозабезпечених сімей чи тих, хто зазнав насильства, – забезпечуючи їм рівні можливості та захист, як того вимагають міжнародні й національні норми [12].

Позанавчальне соціально-педагогічне середовище також допомагає дітям усвідомлювати свої права та вчитися їх відстоювати. Водночас педагоги, які працюють у таких осередках, відіграють роль наставників, спрямовуючи енергію дітей у конструктивне русло та допомагаючи їм адаптуватися до соціальних реалій. Громадські ініціативи, такі як програми профілактики насильства чи підтримки інклюзії, додатково зміцнюють право на безпеку та недискримінацію, створюючи середовище, де кожна дитина почувається цінною та захищеною [19]. Таким чином, соціально-педагогічна діяльність поза навчанням не лише розширює горизонти реалізації прав дитини, а й формує у неї активну життєву позицію, необхідну для майбутнього самостійного життя.

Соціально-педагогічний аспект прав дитини охоплює широкий спектр дій – від освіти й виховання до створення сприятливого позанавчального середовища. Педагоги, спираючись на правові норми, стають ключовими учасниками цього процесу, адаптуючи загальні принципи до потреб дітей і забезпечуючи їхнє практичне втілення. Завдяки цьому права дитини перестають бути абстрактними деклараціями, перетворюючись на реальні можливості для її розвитку, самовираження та захисту [49].

Отже, правовий і педагогічний аспекти є нерозривно пов’язаними: перші надають юридичну основу, другі – практичні інструменти для її реалізації. Ця взаємодія дозволяє не лише гарантувати права дитини на законодавчому рівні, а й забезпечити їхнє реальне дотримання через освіту, виховання та підтримку, створюючи умови для її повноцінного розвитку та захисту.

Таким чином, права дітей є не лише юридичною категорією, що фіксує їхні гарантії в нормативних актах на міжнародному та національному рівнях, а

й фундаментальною основою для соціально-педагогічної роботи, яка забезпечує їхнє практичне втілення в повсякденному житті. Юридична складова визначає зміст і межі прав, але без соціально-педагогічної діяльності ці норми залишалися б відірваними від реальних потреб дитини. Соціально-педагогічна робота, що охоплює освіту, виховання та підтримку, наповнює права конкретним змістом, адаптуючи їх до особливостей кожної дитини та її життєвих обставин.

Ця діяльність перетворює законодавчі приписи на реальні можливості, сприяючи розвитку, захисту та самореалізації дитини. Вона не лише виконує правові вимоги, а й розширює їхній вплив, долаючи можливі обмеження через цілеспрямовану взаємодію з дітьми та їхнім оточенням. Таким чином, права дітей стають дієвими лише завдяки тісному зв’язку між правовим регулюванням і педагогічною практикою.

Отже, права дітей набувають повноцінного значення лише в поєднанні правового і педагогічного підходів. Юридична категорія встановлює рамки, тоді як соціально-педагогічна робота втілює ці рамки в життя, забезпечуючи їхню актуальність і доступність. Саме таке співвідношення дозволяє правам дитини стати не просто формальними нормами, а реальним інструментом її підтримки та розвитку в суспільстві.

1.2. Позанавчальна діяльність як сфера розвитку та соціалізації дитини

Позанавчальна діяльність виступає важливим простором для розвитку та соціалізації дитини, доповнюючи формальну освіту можливостями для самореалізації, формування соціальних навичок і розкриття індивідуального потенціалу. Цей вид діяльності охоплює різноманітні форми, такі як гуртки, спортивні секції, творчі студії та громадські ініціативи, які дозволяють дитині не лише відпочити від навчального процесу, а й набути нових знань, умінь і

цінностей у неформальній обстановці. У контексті прав дитини позанавчальна діяльність набуває особливого значення, адже вона сприяє реалізації права на відпочинок, дозвілля та всебічний розвиток, закріпленого в нормативно-правових актах.

Отже, розглянемо, як позанавчальна діяльність впливає на становлення особистості дитини, її соціальну адаптацію та формування активної життєвої позиції, а також як вона пов’язана із соціально-педагогічними умовами забезпечення прав дитини.

Позанавчальна діяльність сприймається як дієвий інструмент соціального виховання, адже розмаїття її форм створює численні можливості для всебічного ознайомлення особистості з різними аспектами життя та її активного включення в них. Завдяки своїй багатогранності вона сприяє формуванню міцних пізнавальних інтересів, які стають основою для поглибленого вивчення обраних сфер [5]. Водночас ця діяльність стимулює розвиток самостійності, дозволяючи дитині брати на себе відповідальність за власні рішення та дії. Вона також відкриває простір для творчого підходу, прояву ініціативи та нестандартного мислення під час планування й реалізації різноманітних завдань. У процесі такої взаємодії особистість не лише засвоює нові знання й уміння, а й вчиться застосовувати їх на практиці, що сприяє її гармонійному соціальному становленню та підготовці до майбутніх викликів. Таким чином, позанавчальна діяльність стає важливим чинником формування активної, свідомої та різнобічно розвиненої особистості.

У рамках соціальної педагогіки позанавчальна діяльність розглядається як процес, спрямований на свідоме залучення ресурсів соціального оточення для посилення педагогічного впливу на особистість дитини. Вона використовує потенціал цього середовища як додатковий інструмент, що доповнює традиційні методи виховання та сприяє створенню сприятливих умов для ефективного соціального становлення [53]. Така діяльність зосереджена на стимулюванні творчої самореалізації, дозволяючи дитині розкривати свої здібності та проявляти індивідуальність у процесі взаємодії з іншими. Крім

того, вона сприяє розвитку соціальної активності, виховуючи вміння брати участь у спільних справах, приймати рішення та відповідати за них. Завдяки цьому позанавчальна діяльність забезпечує успішний соціальний розвиток особистості, допомагаючи адаптуватися до суспільних реалій і формувати стійкі життєві орієнтири [7]. Таким чином, вона виступає не просто доповненням до шкільної освіти, а цілісним механізмом, який гармонізує процес виховання та готує дитину до повноцінного життя в соціумі.

Позанавчальна діяльність становить важливу складову освітнього процесу та слугує одним із способів організації дозвілля учнів. Вона являє собою комплекс дій і взаємодій, що базується на добровільному бажанні пізнавати нове у вільний від обов'язкових занять час і керується внутрішніми пізнавальними потребами та індивідуальними інтересами школярів. У цьому контексті Л. Петриченко зазначає, що «позанавчальна діяльність відкриває широкі можливості для прояву самостійності та невимушеного спілкування, які зазвичай обмежені рамками формального навчання» [43].

Л. Хомич підкреслює, що позанавчальна діяльність спрямована на формування умов, які сприяють творчому самовиявленню дитини в сприятливому середовищі, що стимулює її розвиток і пробуджує інтерес до різноманітних сфер життя, а також позитивно впливає на її ставлення до оточуючої реальності. Вона також сприяє соціальному утвердженню особистості через спілкування та спільну активність у колі ровесників, налагодження плідної взаємодії з однолітками й наставниками. Крім того, ця діяльність відіграє важливу роль у професійному самовизначенні учня, створюючи підґрунтя для реалізації його майбутніх життєвих цілей і перспектив [56]

Аналіз педагогічної літератури виявив характерні риси позанавчальної діяльності, які відрізняють її від інших форм навчання.

1) Передусім у процесі такої роботи змінюється роль учня: пряме педагогічне управління поступається місцем непрямому впливу вчителя, що стимулює активність школяра в різних напрямах. Учень отримує більше

свободи у визначенні способів проведення вільного часу, реалізації прагнення до саморозвитку та формування власних життєвих орієнтирів, що посилює його відповідальність за власний вибір.

2) Ще одна особливість полягає в тому, що позанавчальна діяльність не підпорядковується єдиним обов'язковим стандартам чи програмам, а носить рекомендаційний характер. Її зміст, методика та організація менш жорстко регламентовані порівняно з традиційним навчальним процесом. Це дозволяє адаптувати заняття до різноманітних потреб та умов, надаючи простір для творчого підходу як педагогів, так і учнів [38].

3) Реалізація позанавчальної роботи переважно відбувається через діяльність дитячих творчих об'єднань і занять, орієнтованих на інтереси учасників. Індивідуалізація цього процесу досягається завдяки можливості кожної дитини обирати заняття відповідно до власних уподобань. Такий підхід сприяє врахуванню особистих нахилів і створює передумови для розвитку індивідуальності [27].

4) Відмінною рисою позанавчальної діяльності є відсутність системи оцінювання, що характерна для уроків. Участь у різноманітних заняттях дозволяє дітям накопичувати особистий досвід, розширювати уявлення про різні сфери людської активності та опановувати практичні навички. Це сприяє пробудженню інтересу до нових видів діяльності та підвищенню пізнавальної активності учнів [3].

5) Позанавчальна діяльність також дає змогу поглиблювати знання, отримані під час уроків, удосконалювати набуті вміння, розвивати здібності та задовольняти різнопланові інтереси школярів. Вона відкриває можливості для організації практичної, суспільно корисної роботи та змістовного дозвілля, виховуючи самостійність і відповідальність. Водночас ця діяльність розширює горизонти учнів, сприяючи появі нових захоплень.

6) Нарешті, позанавчальна робота створює сприятливе середовище для накопичення досвіду колективної взаємодії, що допомагає повніше розкривати та проявляти особистість. Вона формує умови для розвитку нових інтересів і

соціальних навичок, сприяючи становленню учнів як активних і гармонійних членів суспільства. Завдяки цьому позанавчальна діяльність набуває особливого значення в освітньому процесі [8].

Позанавчальна діяльність охоплює широкий спектр занять і має значний потенціал для виховного впливу на особистість дитини (рис. 1.1.).

Рисунок 1.1 – Вплив позанавчальної діяльності на розвиток дитини

Дослідники виокремлюють кілька ключових можливостей, які позанавчальна діяльність відкриває.

Перш за все, багатогранність позанавчальної діяльності сприяє глибшому розкриттю індивідуальних талантів і здібностей дитини, які можуть залишатися непоміченими в рамках формального навчання. Вона створює умови для прояву унікальних рис, що не завжди знаходять відображення у шкільній програмі.

Друга особливість полягає в тому, що залучення до різноманітних форм такої діяльності збагачує життєвий досвід дитини. Вона отримує ширше уявлення про різні сфери людської активності, освоює практичні вміння та навички, які стають основою для її подальшого розвитку й самостійності.

Третя перевага пов’язана з тим, що різнопланові заняття пробуджують у дітей інтерес до різних напрямів діяльності та спонукають до активної участі в суспільно схвалюваних справах. Сформований стійкий інтерес, підкріплений навичками, що забезпечують успішність, дозволяє дитині самостійно планувати й організовувати свій час. Це набуває особливого значення в сучасних умовах, коли невміння зайняти себе у вільний час може призводити до негативних наслідків, таких як асоціальна поведінка чи залежності. Там, де позанавчальна робота добре структурована, спостерігається вищий рівень соціальної адаптації та менше проблем із дисципліною.

Четвертий аспект стосується того, що участь у різноманітних видах позанавчальної діяльності допомагає дітям не лише виявляти свої особисті якості, а й опановувати мистецтво життя в колективі. Вони вчаться взаємодіяти, підтримувати одне одного, враховувати інтереси інших і розвивати емпатію. Кожен напрям – чи то творчий, пізнавальний, спортивний, трудовий, чи ігровий – додає свій внесок у формування досвіду спільної роботи, що в сукупності створює потужний виховний ефект [17].

Як бачимо, позанавчальна діяльність виступає багатогранним інструментом, який впливає на розвиток дитини, збагачує її соціальний досвід і сприяє становленню як індивідуальності, так і члена суспільства. Її різноманітність і виховний потенціал роблять її незамінною складовою у формуванні гармонійної особистості.

У наукових дослідженнях автори пропонують різні підходи до класифікації позанавчальної діяльності, виокремлюючи її види на основі кількох критеріїв. За спрямованістю діяльності розрізняють такі типи, як трудова, громадська, творча та інтелектуальна, що відображають основний зміст і мету занять. Залежно від кількості учасників виділяють групову та індивідуальну форми, які вказують на масштаб залучення дітей до процесу. Щодо рівня активності суб’єктів у діяльності, її поділяють на пізнавально-ініціативну, старанно-споживчу та пасивно-наглядальну, характеризуючи ступінь участі та зацікавленості. Також класифікація проводиться за місцем

організації занять, охоплюючи шкільне середовище, заклади позашкільної освіти, клуби за інтересами та дитячі об’єднання, що підкреслює різноманітність просторів для реалізації цієї діяльності [25].

Позанавчальна діяльність визначається як сукупність занять, що здійснюються поза межами формального навчального процесу, охоплюючи широкий спектр активностей, спрямованих на розвиток і самореалізацію дитини. Цей вид діяльності виходить за рамки обов’язкової шкільної програми, надаючи можливість для участі у різноманітних формах неформальної освіти та дозвілля. Вона включає заняття, які формуються на основі інтересів і потреб дитини, що робить її унікальним простором для прояву індивідуальності [31]. Таким чином, позанавчальна діяльність виступає доповненням до традиційного навчання, розширюючи його межі та функції.

Особливістю позанавчальної діяльності є її добровільний характер, що відрізняє її від регламентованих шкільних занять. Участь у ній залежить виключно від бажання самої дитини, що дозволяє їй самостійно обирати напрямки, які відповідають її внутрішнім прагненням і здібностям. Такий підхід сприяє формуванню внутрішньої мотивації, адже відсутність примусу створює умови для вільного вибору та ініціативи. Добровільність стає основою для залучення дитини до процесу розвитку без зовнішнього тиску.

Творчий характер позанавчальної діяльності є ще однією ключовою рисою, що виокремлює її серед інших видів занять. Вона орієнтована на стимулювання уяви, фантазії та нестандартного мислення, що дозволяє дитині експериментувати та шукати нові способи самовираження. Така спрямованість сприяє розвитку креативності, яка не завжди може бути повною мірою реалізована в рамках формальної освіти. Творчість у цьому контексті стає інструментом для розкриття потенціалу та формування особистісних якостей.

Позанавчальна діяльність також вирізняється своєю неформальністю, що контрастує з чітко структурованою та обов’язковою природою шкільної програми. Вона не підпорядковується строгим стандартам чи оцінкам, що дає змогу зосередитися на процесі, а не на результаті [55]. Це створює атмосферу

свободи, де основна увага приділяється задоволенню від участі та самовдосконаленню, а не виконанню зовнішніх вимог. Неформальність сприяє розслабленню та зниженню стресу, пов’язаного з навчальними обов’язками.

Завдяки своїй добровільності та творчому спрямуванню, позанавчальна діяльність набуває значення простору, де дитина може самостійно визначати напрямки свого розвитку. Вона дозволяє поєднувати відпочинок із активним освоєнням нових знань і навичок, що робить її унікальним інструментом для саморозвитку. Участь у таких заняттях стимулює ініціативність і відповідальність, адже вибір і організація діяльності значною мірою залежать від самої дитини. Таким чином, позанавчальна діяльність формує автономність і впевненість у власних силах.

Позанавчальна діяльність як сукупність занять поза формальним навчанням вирізняється добровільним і творчим характером, що робить її відмінною від обов’язкової шкільної програми. Вона створює умови для вільного вибору, самовираження та розвитку, які ґрунтуються на внутрішніх потребах дитини, а не на зовнішніх приписах. Ця особливість підкреслює її значення як альтернативного шляху до освіти й соціалізації, що гармонійно доповнює традиційні підходи до виховання та навчання.

Позанавчальна діяльність відіграє визначальну роль у всебічному розвитку дитини, впливаючи на різні сфери її життя та сприяючи формуванню цілісної особистості. Вона забезпечує фізичний розвиток, стимулюючи активність, що зміцнює здоров’я, підвищує витривалість і сприяє формуванню здорового способу життя. Інтелектуальне зростання підтримується через заняття, які розширюють знання, розвивають аналітичне мислення та заохочують до самостійного пошуку інформації. Емоційна сфера збагачується завдяки творчим видам діяльності, що дозволяють дитині виражати свої почуття, розвивати чутливість до навколишнього світу та досягати внутрішньої рівноваги. Моральний розвиток, у свою чергу, формується через соціально значущу активність, яка виховує почуття відповідальності, справедливості та здатність до співпереживання [52]. Отже, позанавчальна діяльність охоплює

широкий спектр впливів, створюючи умови для гармонійного становлення дитини на всіх рівнях її буття.

Цей процес не лише сприяє індивідуальному розвитку, а й має глибокий зв'язок із правами дитини, закріпленими в Конвенції ООН про права дитини. Стаття 6 цього документа гарантує право на розвиток, наголошуючи на обов'язку держав забезпечити дитині максимальні можливості для виживання та повноцінного становлення [20]. Позанавчальна діяльність виступає практичним втіленням цього права, надаючи дитині простір для розкриття її потенціалу та вдосконалення своїх здібностей у комфортному й доступному форматі. Вона дозволяє не просто існувати, а розвиватися як особистості, що відповідає духу міжнародних норм.

Стаття 31 Конвенції ООН доповнює цю картину, закріплюючи право дитини на відпочинок і дозвілля, що є невід'ємною складовою позанавчальної діяльності [20]. Цей вид занять поєднує активність із можливістю розслаблення, дозволяючи дитині відновлювати фізичні та психічні сили після навчального навантаження. Такий баланс між діяльністю та відпочинком сприяє підтримці її здоров'я та мотивації, що є важливим для її загального благополуччя. Позанавчальна діяльність, таким чином, стає механізмом, який гармонізує ці два права, надаючи дитині змогу розвиватися без перенапруження.

Значення позанавчальної діяльності в розвитку дитини полягає ще й у тому, що вона враховує її індивідуальні особливості та потреби. Вона не обмежується стандартними рамками, як це часто буває у формальній освіті, а пропонує гнучкий підхід, який адаптується до віку, інтересів і можливостей кожної дитини. Це дозволяє їй не лише освоювати нові сфери, а й усвідомлювати власні сильні сторони, що позитивно впливає на її самооцінку та впевненість [26]. Такий підхід робить позанавчальну діяльність незамінним інструментом у процесі становлення особистості.

Отже, позанавчальна діяльність виступає потужним чинником всебічного розвитку дитини, охоплюючи її фізичну, інтелектуальну, емоційну та моральну сфери. Вона тісно пов'язана з правами на розвиток і відпочинок, закріпленими

в Конвенції ООН, і слугує їхньою практичною реалізацією. Завдяки своїй різноманітності та гнучкості ця діяльність не лише відповідає юридичним стандартам, а й наповнює їх реальним змістом, створюючи оптимальні умови для формування гармонійної, активної та здорової особистості. Таким чином, вона стає мостом між теоретичними правами та їхнім втіленням у життя дитини, водночас закладаючи підґрунтя для її соціалізації. Саме через позанавчальну діяльність дитина не лише розвивається як індивідуальність, а й набуває соціальних навичок і вчиться взаємодіяти із суспільством, що є не менш важливим аспектом її становлення.

Соціалізація через позанавчальну діяльність відбувається завдяки участі дитини в групових заняттях, які формують ключові соціальні навички, такі як комунікація, співпраця та лідерство. У процесі спільної роботи з однолітками дитина вчиться ефективно спілкуватися, висловлювати свої думки та слухати інших, що є основою для побудови міцних міжособистісних зв’язків [33]. Співпраця, яка передбачає спільне досягнення мети, розвиває вміння працювати в команді, розподіляти обов’язки та знаходити компроміси, що готує дитину до майбутньої взаємодії в різних соціальних групах. Лідерські якості формуються тоді, коли дитина бере на себе ініціативу, спрямовуючи діяльність групи чи пропонуючи нові ідеї, що сприяє розвитку впевненості та відповідальності.

Позанавчальне середовище відіграє важливу роль в адаптації дитини до суспільних норм і цінностей, діючи як своєрідний тренажер для життя в соціумі. Участь у групових заняттях знайомить дитину з правилами поведінки, які прийняті в суспільстві, такими як повага до інших, дотримання домовленостей і врахування спільних інтересів. Це середовище дозволяє їй поступово засвоювати етичні принципи та культурні стандарти, які регулюють взаємодію між людьми. Позанавчальна діяльність стає платформою, де теоретичні уявлення про суспільство перетворюються на практичний досвід.

Крім того, позанавчальне середовище сприяє формуванню у дитини розуміння власної ролі в колективі та суспільстві загалом. Через групову

взаємодію вона вчиться адаптуватися до різних соціальних ситуацій, розпізнавати потреби інших і співвідносити їх зі своїми. Цей процес допомагає їй усвідомити важливість толерантності, взаємодопомоги та справедливості як базових цінностей, які лежать в основі суспільного життя. Такий досвід закладає фундамент для її подальшої інтеграції в соціум як активного та свідомого учасника.

Соціалізація через позанавчальну діяльність є невід'ємною частиною її виховного потенціалу. Групові заняття не лише розвивають комунікативні, кооперативні та лідерські навички, а й допомагають дитині адаптуватися до суспільних норм і цінностей. Позанавчальне середовище виступає унікальним простором, де дитина вчиться жити серед інших, набуваючи соціального досвіду, необхідного для її гармонійного існування в суспільстві [2].

Позанавчальна діяльність тісно пов'язана з правами дитини, забезпечуючи їхнє практичне втілення в повсякденному житті. Вона сприяє реалізації права на самовираження, надаючи дитині можливість вільно ділитися своїми думками, почуттями та ідеями через творчі чи інтелектуальні заняття, що підтримує розвиток її індивідуальності та самостійності [10]. Право на участь у культурному житті та дозвілля знаходить своє відображення в різноманітних заходах, які збагачують внутрішній світ дитини, дозволяють їй розслабитися та розкрити свій потенціал. Крім того, позанавчальна діяльність гарантує захист від дискримінації, створюючи середовище, де кожна дитина, незалежно від походження чи соціального становища, має рівні шанси для участі та розвитку.

Для вразливих груп, таких як діти з малозабезпечених сімей, діти-переселенці або з особливими потребами, позанавчальна діяльність набуває особливого значення. Для перших вона відкриває доступ до занять і ресурсів, які могли б бути недосяжними через матеріальні труднощі, сприяючи подоланню нерівності та реалізації їхніх прав. Для других вона стає шляхом до інклюзії, дозволяючи брати участь у спільній діяльності, розвивати свої здібності та відчувати себе частиною колективу [1]. Така діяльність адаптує

права дитини до потреб тих, хто найбільше потребує підтримки, роблячи їх реальними та доступними.

Позанавчальна діяльність слугує важливим інструментом реалізації прав дитини, пов’язаних із самовираженням, культурним розвитком і захистом від дискримінації. Її особлива цінність проявляється у підтримці вразливих груп, де вона допомагає усунути бар’єри та забезпечити справедливі умови для всіх. Завдяки цьому права дитини перетворюються з теоретичних принципів на практичні можливості для її розвитку та благополуччя.

Соціально-педагогічна значущість позанавчальної діяльності значною мірою зумовлена роллю педагогів, які виступають провідниками прав дитини у процесі її організації та реалізації. Педагоги не лише координують заняття, а й забезпечують практичне втілення таких прав, як самовираження, розвиток і захист від нерівності, адаптуючи їх до потреб і можливостей кожної дитини. Завдяки своїй професійній компетентності вони створюють атмосферу, де права дитини стають не абстрактними нормами, а реальними умовами її життя. Таким чином, педагоги відіграють ключову роль у перетворенні позанавчальної діяльності на простір, що сприяє повноцінному розвитку та благополуччю.

Педагоги створюють умови для розвитку дитини через неформальну освіту, використовуючи гнучкі підходи, які враховують її індивідуальні особливості. Вони розробляють заняття, що стимулюють творчість, інтелектуальну активність і фізичне вдосконалення, дозволяючи дитині розкривати свій потенціал у комфортному ритмі. Такий підхід виходить за рамки стандартного навчання, пропонуючи дитині можливість самостійно обирати напрямки діяльності, що відповідають її інтересам. Завдяки цьому неформальна освіта стає інструментом, який підтримує всебічне зростання особистості, роблячи процес розвитку більш природним і мотивуючим.

Не менш важливим є внесок педагогів у соціалізацію дитини через позанавчальну діяльність. Вони організовують групові заняття, які допомагають формувати навички спілкування, співпраці та відповідальності, необхідні для життя в суспільстві. Педагоги спрямовують взаємодію між

дітьми, сприяючи створенню дружнього й безпечного середовища, де кожен учасник відчуває себе цінним і залученим. Це дозволяє дитині поступово засвоювати суспільні норми, вчитися адаптуватися до різних ситуацій і будувати гармонійні стосунки з оточенням [9].

Можна стверджувати, що соціально-педагогічна значущість позанавчальної діяльності полягає в активній ролі педагогів як організаторів і наставників. Вони не лише забезпечують реалізацію прав дитини, а й створюють сприятливі умови для її розвитку та соціалізації через неформальну освіту. Завдяки їхнім зусиллям позанавчальна діяльність перетворюється на ефективний механізм виховання, що поєднує індивідуальний підхід із соціальним досвідом. Таким чином, педагоги стають сполучною ланкою між теоретичними засадами прав дитини та їхнім практичним втіленням у життя.

Значення позанавчальної діяльності для становлення особистості є предметом аналізу багатьох дослідників, зокрема українських і зарубіжних, які підкреслюють її виховний і розвивальний потенціал. Український педагог І. Бех зазначає, що позанавчальна діяльність відіграє важливу роль у виховному процесі, створюючи умови для розкриття здібностей дитини в неформальному середовищі. Він наголошує, що така діяльність стимулює внутрішню мотивацію та саморозвиток, сприяючи формуванню самостійної, відповідальної та цілісної особистості через її активну взаємодію з оточенням [6].

О. Сухомлинська, ще одна українська дослідниця, розглядає позанавчальну діяльність як простір, де гармонійно поєднуються навчання й дозвілля, що сприяє соціальному та емоційному розвитку дитини. Вона підкреслює, що ця діяльність доповнює формальну освіту, створюючи сприятливі умови для виховання гуманістичних цінностей, таких як толерантність і взаємоповага. На її думку, позанавчальне середовище готує дитину до життя в суспільстві, формуючи її як активного учасника соціальних процесів [54].

Серед зарубіжних авторів американський філософ і педагог Дж. Дьюї акцентує на значенні позанавчальної діяльності як засобу навчання через

практичну активність. Він стверджує, що участь у заняттях поза формальною освітою розвиває критичне мислення, ініціативність і здатність самостійно вирішувати завдання, що є основою для становлення зрілої особистості. Його ідеї підкреслюють важливість позанавчальної діяльності як складової освіти, яка вчить дитину застосовувати знання в реальному житті.

Інший зарубіжний дослідник, швейцарський психолог Ж. Піаже, звертає увагу на те, що позанавчальна діяльність сприяє когнітивному розвитку дитини через її активну участь у різноманітних заняттях. Він зазначає, що неформальне середовище дозволяє дитині самостійно досліджувати світ, адаптувати свої знання до нових умов і формувати логічне мислення, що є важливим для її інтелектуального та особистісного зростання. Його підхід підкреслює значення цієї діяльності як платформи для саморозвитку [42].

Теоретичне обґрунтування ролі позанавчальної діяльності спирається на погляди українських і зарубіжних учених, які вбачають у ній ефективний інструмент становлення особистості. Їхні дослідження підтверджують, що ця діяльність сприяє розвитку дитини через активність, соціальну взаємодію та самореалізацію, роблячи її невід'ємною частиною виховного процесу.

Таким чином, позанавчальна діяльність є багатогранною сферою, яка відіграє ключову роль у розвитку та соціалізації дитини, сприяючи її становленню як гармонійної особистості. Вона забезпечує всебічний розвиток, охоплюючи фізичну, інтелектуальну, емоційну та моральну сфери, а також формує соціальні навички, необхідні для адаптації до суспільних норм і цінностей. Завдяки своїй добровільній і творчій природі, ця діяльність реалізує основні права дитини, створюючи умови для самовираження, культурного збагачення та рівних можливостей, зокрема для вразливих груп. Педагоги, виступаючи організаторами та наставниками, підсилюють її соціально-педагогічну значущість, а теоретичні погляди дослідників підтверджують її незамінність у виховному процесі. Позанавчальна діяльність виступає цілісним механізмом, що поєднує розвиток, соціалізацію та права дитини в єдину систему її підтримки й підготовки до життя в суспільстві.

1.3. Проблеми забезпечення прав дітей у позанавчальному контексті

Позанавчальна діяльність, попри свій значний потенціал у забезпеченні прав дітей на розвиток, самовираження та соціалізацію, стикається з низкою проблем, які ускладнюють повноцінну реалізацію цих прав у неформальному контексті. Хоча нормативно-правова база чітко визначає гарантії для дітей, їхнє практичне втілення в позанавчальному середовищі часто наштовхується на організаційні, соціальні, психологічні та педагогічні перешкоди. Ці виклики обмежують доступність і ефективність позанавчальної діяльності, особливо для вразливих груп, та знижують її виховний вплив.

Основні проблеми забезпечення прав дітей у позанавчальному контексті, з акцентом на фактори, що перешкоджають створенню сприятливих умов для їхнього розвитку та захисту представлено у таблиці 1.1.

Таблиця 1.1

Проблеми забезпечення прав дітей у позанавчальному контексті

Проблема	Опис	Вплив на права дітей
Недостатня правова обізнаність	Низький рівень знань про права ускладнює їхнє дотримання в неформальному середовищі.	Обмеження всіх прав через нерозуміння їхньої суті.
Організаційні обмеження	Брак ресурсів і координації між закладами унеможливлює якісну діяльність.	Порушення прав на розвиток і відпочинок через відсутність умов.
Соціальні бар’єри	Нерівність і дискримінація перешкоджають доступу вразливих груп до занять.	Порушення захисту від дискримінації, ускладнення розвитку.
Психологічні чинники	Низька мотивація й невпевненість заважають активності без належної підтримки.	Обмеження самовираження та розвитку через внутрішні перешкоди.
Недоліки педагогічного супроводу	Недостатня підготовка педагогів і брак адаптованих програм знижують ефективність.	Порушення самовираження й розвитку через невідповідність підходів.
Зовнішні впливи	Соціокультурні фактори та економічні обмеження зменшують доступ до можливостей.	Ускладнення самовираження, розвитку й відпочинку через зовнішні бар’єри.

Розглянемо ці проблеми.

Однією з ключових проблем забезпечення прав дітей у позанавчальному контексті, на нашу думку, є недостатня правова обізнаність основних суб'єктів цього процесу – педагогів, батьків і самих дітей. Низький рівень знань про права дитини серед педагогів, які організовують позанавчальну діяльність, призводить до того, що вони не завжди усвідомлюють юридичні гарантії, які необхідно забезпечити, такі як право на самовираження чи захист від дискримінації [18]. Це ускладнює створення умов, де права дитини могли б повною мірою реалізовуватися, оскільки педагоги можуть діяти інтуїтивно, не спираючись на чітке розуміння нормативних вимог. Така необізнаність знижує ефективність позанавчальної діяльності як інструменту захисту та розвитку дитини.

Батьки також часто демонструють недостатню поінформованість про права своїх дітей у позанавчальному середовищі, що впливає на їхню здатність контролювати та підтримувати дотримання цих прав. Багато з них не знають, які можливості для розвитку та захисту передбачені законодавством, або не вважають позанавчальну діяльність сферою, де права дитини мають особливе значення. Через це вони можуть не стимулювати участь дитини в таких заняттях чи не реагувати на порушення її прав. Відсутність правової свідомості серед батьків послаблює зовнішню підтримку, необхідну для реалізації прав дитини поза формальним навчанням.

Самі діти, як суб'єкти прав, також нерідко мають обмежене уявлення про свої гарантії в позанавчальному контексті, що перешкоджає їхній активній позиції у відстоюванні власних інтересів. Незнання своїх прав, таких як можливість вільно висловлювати думку чи брати участь у дозвіллі, робить їх вразливими до порушень, оскільки вони не можуть ідентифікувати чи оскаржити несправедливе ставлення [32]. Це особливо актуально в неформальному середовищі, де відсутність чіткої структури, як у школі, ускладнює самостійне усвідомлення дітьми своїх прав без належного роз'яснення з боку дорослих.

Труднощі з розумінням і застосуванням нормативно-правових норм у неформальних умовах позанавчальної діяльності додають ще один рівень складності. Законодавство, яке регулює права дітей, часто формулюється в загальному вигляді й орієнтоване на формальні інституції, такі як школа чи органи опіки, а не на гнучке й різноманітне позанавчальне середовище. Педагоги та організатори можуть стикатися з проблемою інтерпретації цих норм у ситуаціях, де немає чітких інструкцій чи стандартів, що призводить до їхнього неповного чи неправильного використання. Це створює розрив між юридичними гарантіями та їхньою практичною реалізацією.

Отже, недостатня правова обізнаність педагогів, батьків і дітей, поєднана з труднощами застосування нормативних норм у неформальному контексті, суттєво ускладнює забезпечення прав дітей у позанавчальній діяльності. Ця проблема обмежує потенціал такого середовища як простору для розвитку та захисту, адже без належного розуміння прав їхнє дотримання стає випадковим, а не системним процесом. Подолання цього виклику вимагає підвищення правової культури всіх учасників позанавчальної діяльності, щоб права дитини стали не лише декларацією, а й реальним орієнтиром у їхній роботі та житті.

Наступною проблемою забезпечення прав дітей у позанавчальному контексті виділимо організаційні обмеження, які проявляються передусім у браку ресурсів, необхідних для якісної діяльності. Фінансові труднощі ускладнюють забезпечення позанавчальних занять, обмежуючи доступ до необхідних матеріалів, обладнання чи відповідного простору. Матеріальна база часто залишається недостатньою через застаріле оснащення чи відсутність спеціалізованих приміщень, що знижує різноманітність і ефективність програм. До цього додається нестача кваліфікованих кадрів, що перешкоджає організації занять, здатних повною мірою сприяти реалізації прав дітей на розвиток і дозвілля, створюючи суттєві бар’єри для функціонування позанавчального середовища.

Недостатня координація між школами, позашкільними закладами та громадськими організаціями посилює ці організаційні виклики. Відсутність

налагодженої взаємодії між цими структурами призводить до неузгодженості дій, коли зусилля або дублюються, або розподіляються неефективно, залишаючи прогалини в доступі до позанавчальних можливостей [22]. Така роз'єднаність ускладнює формування цілісної системи, яка б підтримувала права дитини, адже кожна інституція часто діє у власних рамках, не враховуючи потенціал співпраці з іншими. Організаційні обмеження, що включають дефіцит ресурсів і слабку координацію, суттєво перешкоджають реалізації прав дітей у позанавчальній діяльності. Брак фінансування, матеріалів і підготовлених фахівців у поєднанні з відсутністю єдиного підходу між ключовими учасниками процесу знижує якість і доступність занять, які відіграють важливу роль у розвитку та соціалізації. Подолання цих перешкод потребує комплексних зусиль для створення умов, де позанавчальне середовище зможе виконувати свої функції на належному рівні.

Наступною проблемою виділимо соціальні бар'єри, що створюють суттєві перешкоди для забезпечення прав дітей у позанавчальному контексті, значною мірою через вплив соціальної нерівності, дискримінації та булінгу. Соціальна нерівність обмежує доступ до позанавчальних занять для дітей із сімей із низьким достатком, оскільки фінансові труднощі унеможливлюють оплату занять чи придбання необхідного спорядження. Дискримінація, що базується на етнічній приналежності, статі чи інших ознаках, може виключати певні групи дітей із участі, порушуючи їхнє право на рівні можливості. Булінг, як форма соціального тиску, відлякує дітей від позанавчального середовища, знижуючи їхню мотивацію та впевненість, що перешкоджає реалізації права на самовираження та розвиток [15]. Особливо гостро ці соціальні бар'єри відчуваються вразливими групами дітей, такими як ті, що походять із малозабезпечених сімей або мають особливі потреби. Для дітей із малозабезпечених сімей участь у позанавчальній діяльності ускладнена не лише через брак коштів, а й через недостатню інфраструктуру в їхніх громадах, що обмежує доступ до якісних програм. Діти з особливими потребами стикаються з фізичними чи соціальними перешкодами, такими як відсутність адаптованих

умов чи упереджене ставлення з боку оточення, що перешкоджає їхній інтеграції в позанавчальні заняття та реалізації права на розвиток.

Таким чином, соціальні бар'єри, такі як нерівність, дискримінація та булінг, суттєво ускладнюють забезпечення прав дітей у позанавчальному контексті, особливо для вразливих груп. Ці фактори не лише обмежують доступ до занять, а й підривають виховний потенціал позанавчального середовища, створюючи нерівні умови для розвитку та соціалізації. Подолання цих перешкод вимагає цілеспрямованих зусиль для усунення соціальної несправедливості та створення інклюзивного простору, де права кожної дитини будуть захищені.

Ще однією проблемою забезпечення прав дітей у позанавчальному контексті є психологічні чинники, які створюють внутрішні перешкоди для їхньої активної участі та розвитку. Низька мотивація часто виступає бар'єром, коли дитина не вбачає сенсу чи користі в позанавчальних заняттях, що може бути зумовлено попереднім негативним досвідом або відсутністю зацікавленості. Цей стан знижує її готовність долучатися до діяльності, яка сприяє реалізації права на розвиток, залишаючи потенціал таких занять невикористаним. Психологічна пасивність ускладнює процес саморозвитку дитини. Страх самовираження додає ще одну внутрішню перешкоду, що перешкоджає реалізації відповідного права в позанавчальному середовищі. Дитина може уникати прояву своїх думок чи почуттів через острах осуду, насмішок чи невдачі, що особливо помітно в неформальних умовах без чітких рамок, як у школі. Невпевненість стримує її творчий і емоційний розвиток, адже позанавчальна діяльність вимагає свободи вираження, яка залежить від сміливості та психологічного комфорту. Без подолання цього страху права на самовираження залишаються формальними.

Відсутність підтримки з боку оточення значно впливає на активність дитини в позанавчальних заняттях. Коли батьки, педагоги чи однолітки не заохочують її до участі, не визнають її зусиль і не створюють атмосферу довіри, внутрішні бар'єри, такі як невпевненість чи апатія, посилюються. Брак

позитивного підкріплення може призводити до втрати інтересу до діяльності, здатної розкрити потенціал і сприяти соціалізації. Зовнішня пасивність оточення поглиблює психологічні труднощі, звужуючи можливості для розвитку.

Психологічні чинники, такі як низька мотивація, страх самовираження, невпевненість і відсутність підтримки, створюють серйозні перешкоди для реалізації прав дітей у позанавчальному контексті. Ці внутрішні та зовнішні бар'єри обмежують здатність дитини скористатися можливостями для саморозвитку та самовираження, які пропонує позанавчальна діяльність. Їхній вплив підкреслює необхідність створення сприятливого психологічного клімату, де дитина почуватиметься впевнено та мотивовано для активної участі.

Недоліки педагогічного супроводу також становлять значну проблему, зокрема через недостатню підготовку педагогів до роботи з правами дітей. Багато педагогів, які займаються організацією позанавчальної діяльності, не мають належних знань про юридичні гарантії дітей, такі як право на самовираження чи захист від дискримінації, що обмежує їхню здатність створювати умови для їхньої реалізації [35]. Відсутність спеціальної підготовки призводить до того, що педагоги часто зосереджуються на організаційних аспектах, а не на правовому та виховному потенціалі діяльності, що знижує її ефективність як інструменту розвитку.

Ще одним недоліком є брак адаптованих програм, які б враховували індивідуальні потреби та права кожної дитини. Позанавчальна діяльність нерідко базується на уніфікованих підходах, які не беруть до уваги різноманітність здібностей, інтересів чи соціального становища дітей. Це ускладнює забезпечення права на розвиток для тих, хто потребує особливого підходу, адже стандартні програми не завжди відповідають їхнім можливостям чи запитам, залишаючи їхні права частково нереалізованими.

Недостатня підготовка педагогів і відсутність гнучких програм створюють перешкоди для повноцінного педагогічного супроводу в позанавчальному контексті. Ці недоліки обмежують здатність педагогів

виступати провідниками прав дитини, послаблюючи виховний вплив діяльності та її відповідність індивідуальним потребам. Для подолання цих проблем необхідно вдосконалювати професійну компетентність педагогів і розробляти програми, які б забезпечували персоналізований підхід до кожної дитини.

Зовнішні впливи є ще одним важливим фактором, що ускладнює забезпечення прав дітей у позанавчальному контексті, зокрема через негативний вплив соціокультурних чинників. Медіа, які часто формують сприйняття дітьми світу, можуть просувати спотворені уявлення про права та свободи, акцентуючи на споживацьких цінностях чи агресивних моделях поведінки. Це призводить до того, що діти починають недооцінювати значення своїх прав на самовираження чи розвиток, сприймаючи їх як менш важливі порівняно з нав’язаними медіа пріоритетами [37]. Такий вплив ускладнює формування правової свідомості в позанавчальному середовищі.

Стереотипи, як ще один соціокультурний фактор, також негативно позначаються на сприйнятті прав і свобод дітьми. Укорінені суспільні уявлення про гендерні ролі, соціальний статус чи здібності можуть обмежувати можливості дітей брати участь у позанавчальній діяльності, що суперечить їхньому праву на рівні можливості. Дитина, яка стикається з упередженнями, може відмовитися від занять, які не відповідають стереотипним очікуванням, що стримує її самореалізацію та соціалізацію. Соціокультурні бар’єри, таким чином, звужують простір для реалізації прав у неформальному контексті.

Географічні обмеження додають ще один вимір до зовнішніх впливів, що ускладнюють доступ до позанавчальних можливостей. У сільській місцевості, наприклад, недостатня інфраструктура, віддаленість від культурних чи освітніх центрів і брак транспортного сполучення перешкоджають організації якісної позанавчальної діяльності. Діти в таких умовах часто позбавлені доступу до занять, які могли б сприяти їхньому розвитку та відпочинку, що порушує принцип рівності в реалізації їхніх прав. Географічна ізоляція стає серйозною перешкодою для повноцінного включення в позанавчальне середовище.

Економічні обмеження також відіграють значну роль у формуванні

зовнішніх бар’єрів. У регіонах із низьким рівнем доходів чи високим безробіттям громади не мають достатніх ресурсів для створення позанавчальних програм, а сім’ї не можуть дозволити собі додаткові витрати на заняття для дітей. Це посилює нерівність між дітьми з різних економічних умов, обмежуючи доступ до діяльності, яка могла б розкрити їхній потенціал і забезпечити права на розвиток і дозвілля. Економічна нестабільність стає фактором, що поглиблює соціальні розриви в позанавчальному контексті.

Зовнішні впливи, такі як соціокультурні фактори, географічні та економічні обмеження, створюють складну систему перешкод для забезпечення прав дітей у позанавчальній діяльності. Негативний вплив медіа та стереотипів спотворює сприйняття прав, тоді як географічна віддаленість і економічні труднощі звужують можливості для їхньої реалізації. Ці чинники потребують уваги для створення умов, де позанавчальне середовище могло б однаково слугувати всім дітям, незалежно від зовнішніх обставин.

Таким чином, забезпечення прав дітей у позанавчальному контексті стикається з низкою проблем, які ускладнюють повноцінну реалізацію їхніх гарантій і виховного потенціалу цього середовища. Недостатня правова обізнаність педагогів, батьків і самих дітей, поєднана з труднощами застосування нормативних норм у неформальних умовах, обмежує усвідомлення та захист прав. Організаційні обмеження, такі як брак ресурсів і слабка координація між інституціями, знижують доступність і якість позанавчальної діяльності. Соціальні бар’єри, включаючи нерівність, дискримінацію та булінг, разом із психологічними чинниками, такими як низька мотивація чи невпевненість, перешкоджають участі дітей, особливо вразливих груп, у процесі розвитку та соціалізації. Недоліки педагогічного супроводу й зовнішні впливи, зокрема соціокультурні стереотипи та економічно-географічні обмеження, додатково ускладнюють створення сприятливих умов. Ці проблеми потребують комплексного підходу до їхнього вирішення, щоб позанавчальна діяльність могла повною мірою виконувати свою роль у забезпеченні прав дитини.

РОЗДІЛ 2
ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНИХ УМОВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ДІТЕЙ У ПОЗАНАВЧАЛЬНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

2.1. Сучасний стан забезпечення прав дітей у позанавчальній діяльності

Сучасний стан забезпечення прав дітей у позанавчальній діяльності в Україні характеризується як прогресом у нормативно-правовому регулюванні, так і наявністю суттєвих викликів, зумовлених соціально-економічними умовами та організаційними особливостями.

Сучасні міжнародні та національні документи створюють правову основу для регулювання позанавчальної діяльності, визначаючи її як важливу складову забезпечення прав дітей. Міжнародні акти підкреслюють необхідність розвитку, відпочинку та самовираження, що знаходить відображення в позанавчальних заняттях, спрямованих на всебічне становлення особистості. В Україні ці положення закріплені в таких законах, як «Про освіту» [45] та «Про позашкільну освіту» [47], які позиціонують позанавчальну діяльність як частину освітнього процесу, орієнтовану на добровільну участь і творчий розвиток. Проте їхнє застосування значною мірою залежить від місцевих ресурсів і організаційних можливостей, що впливає на повноту реалізації передбачених прав.

Практичне використання цих документів у позанавчальній діяльності наштовхується на труднощі, пов’язані з її неформальним характером. Міжнародні норми переважно розроблені з урахуванням структурованих систем, таких як шкільна освіта, і меншою мірою охоплюють гнучкі, добровільні формати позанавчальних занять. Національні закони намагаються адаптувати ці принципи, гарантуючи дітям доступ до різноманітних занять і

захист від нерівності, але часто обмежуються загальними формулюваннями без детальних механізмів реалізації [4]. Це призводить до нерівномірного втілення прав у різних регіонах і громадах.

Оцінка достатності цих норм для позанавчального контексту показує їхню обмежену відповідність його специфіці. Неформальна природа такої діяльності вимагає індивідуального підходу, гнучкості та орієнтації на потреби дитини, однак чинні документи рідко пропонують конкретні рішення для її забезпечення. Права на розвиток чи рівні можливості декларуються, але відсутність чітких вказівок щодо їхньої адаптації до неформального середовища ускладнює практичну роботу, особливо для дітей із вразливих груп [13]. Потреба в більш деталізованих нормах стає очевидною для повного врахування особливостей позанавчальної діяльності.

Доступність позанавчальних занять для дітей в Україні на сучасному етапі значною мірою залежить від регіону, соціального статусу та наслідків війни. У містах, де інфраструктура частково збереглася, діти мають більше можливостей відвідувати гуртки, спортивні секції чи творчі клуби, хоча війна суттєво скоротила їхню кількість через руйнування закладів і переміщення населення. Станом на кінець 2023 року понад 3400 освітніх об’єктів, включно з позашкільними, зазнали пошкоджень а 353 були повністю зруйновані, що різко обмежило доступ до занять, особливо в прифронтових зонах [29]. Соціальний статус також впливає: сім’ї з вищим доходом можуть дозволити собі приватні програми, тоді як діти з малозабезпечених родин, кількість яких зросла через економічну кризу, спричинену війною, часто залишаються поза цими можливостями.

Нерівність у доступі між міськими та сільськими територіями посилилася через воєнні дії. У сільській місцевості, де і до війни інфраструктура була слабшою, ситуація погіршилася через брак фінансування, знищення транспортних шляхів і відтік кадрів. Наприклад, у звільнених районах Харківської чи Херсонської областей позанавчальна діяльність майже зупинилася, оскільки зусилля місцевої влади зосереджені на базових потребах

виживання, а не на відновленні культурних чи спортивних програм. У містах, таких як Київ чи Львів, де безпекова ситуація краща, пропозиція занять зберігається, але повітряні тривоги та відключення електроенергії, спричинені атаками на енергетичну інфраструктуру, регулярно переривають їхню роботу. Війна також призвела до вимушеного переміщення мільйонів дітей, багато з яких втратили доступ до позанавчальних занять через зміну місця проживання.

Сучасні умови підкреслюють серйозну проблему нерівного доступу до позанавчальної діяльності, що суттєво позначається на забезпеченні прав дітей на розвиток і відпочинок. Близько 40% українських школярів не можуть регулярно відвідувати заняття через безпекові ризики чи відсутність умов, особливо в прифронтових регіонах [28]. Водночас з'являються ініціативи, як-от облаштування підземних просторів для занять у Харкові, Запоріжжі та інших містах України, але їхнє охоплення обмежене. Ця ситуація ускладнює соціальну адаптацію дітей, посилює психологічний стрес і потребує термінових заходів для відновлення доступу до позанавчальних можливостей у воєнний час.

Забезпечення прав дітей на самовираження, розвиток, відпочинок і захист від дискримінації в позанавчальній діяльності було досліджено за допомогою анкетування, інтерв'ю та бесіди з учнями, педагогами й батьками.

У дослідженні брали участь 12 педагогів шкіл міста Запоріжжя, 18 учнів віком від 10 до 12 років та 14 батьків цих учнів.

1. Спочатку нами було проведено анкетування учнів, які хоча б раз брали участь у позанавчальних заняттях. Анкета для учнів на тему «Дослідження позанавчальної діяльності та твоїх прав» розроблена з метою збору даних про сприйняття дітьми забезпечення їхніх прав у позанавчальній діяльності, таких як самовираження, розвиток, відпочинок і захист від дискримінації. Вона складається з восьми питань, із яких чотири (№ 2-5) безпосередньо прив'язані до конкретних прав, а три додаткові (№ 1, 6-8) спрямовані на оцінку загального стану участі, виявлення позитивних аспектів і проблемних зон. Анкета анонімна, включає закриті питання з варіантами відповідей для зручності обробки та відкриті поля для уточнень, що дозволяє отримати як кількісні, так і

якісні дані про доступність, комфорт і ефективність позанавчальних занять у сучасних умовах (Додаток А).

Результати анкетування учнів були наступні.

На перше питання «Як часто ти береш участь у позанавчальних заняттях?» відповіді розподілилися так: 8 учнів (44,4%) зазначили «регулярно (щотижня)», 6 учнів (33,3%) обрали «час від часу (кілька разів на місяць)», 4 учні (22,2%) відповіли «рідко (кілька разів на рік)». Жоден із опитаних не вказав повної відсутності участі, адже всі мали досвід позанавчальних занять. Аналіз показує, що 44,4% учнів активно залучені до діяльності, тоді як значна частина (55,5%) бере участь епізодично, що може бути пов’язано з організаційними чи особистими обмеженнями, такими як брак часу чи доступу.

Стосовно другого питання «Чи відчуваєш ти, що на позанавчальних заняттях можеш вільно висловлювати свої думки, ідеї чи почуття?» 9 учнів (50,0%) відповіли «так, завжди», 5 учнів (27,7%) зазначили «інколи», 4 учні (22,2%) сказали «ні, мені важко це зробити». Половині учнів комфортно проявляти себе, що є позитивним показником реалізації права на самовираження, однак 22,2% відчувають труднощі, можливо, через сором’язливість чи недостатню підтримку з боку педагогів.

На третє питання «Чи допомагають тобі позанавчальні заняття розвивати твої здібності?» 8 учнів (44,4%) відповіли «так, дуже допомагають», 6 учнів (33,3%) зазначили «трохи допомагають», 4 учні (22,2%) обрали «не дуже, бо заняття нецікаві». Усі респонденти оцінили заняття, спираючись на свій досвід. Більшість (77,7%) бачать користь для розвитку, що підтверджує потенціал позанавчальної діяльності, але чверть учнів незадоволені змістом, вказуючи на потребу в цікавіших і різноманітніших програмах.

На четверте питання «Чи вдається тобі відпочити та розслабитися під час позанавчальних занять?» 6 учнів (33%) відповіли «так, це гарний відпочинок», 7 учнів (38,9%) зазначили «частково, але буває важко», 5 учні (27,8%) сказали «ні, заняття мене стомлюють». Лише третина учнів сприймають заняття як повноцінний відпочинок, тоді як більшість відчувають часткову чи повну

втому, що може бути пов’язано з перевантаженням або зовнішніми факторами, такими як стрес у сучасних умовах.

На п’яте питання «Чи відчуваєш ти, що до тебе ставляться однаково з іншими дітьми на заняттях?» 10 учнів (55,6%) відповіли «так, усі рівні», 5 учнів (27,8%) зазначили «інколи відчуваю нерівність», 3 учні (16,7%) сказали «ні, є різне ставлення». Більшість не помічають дискримінації, що свідчить про певний рівень інклюзивності, але 44,5% учнів фіксують випадки нерівності, можливо, через соціальний статус чи індивідуальні особливості, що вказує на прогалини в забезпеченні цього права.

На шосте питання «Що тобі подобається в позанавчальних заняттях найбільше?» найчастіші відповіді включали «спілкування з друзями», «нові знання», «можливість творити». Ці аспекти підкреслюють позитивне сприйняття соціалізації, пізнавального потенціалу та творчої свободи, що є сильними сторонами позанавчальної діяльності й успішними практиками в її реалізації.

На сьоме питання «Що заважає тобі брати участь у позанавчальних заняттях або почуватися комфортно?» учні найчастіше згадували «багато домашніх завдань», «відстань до занять», «невпевненість у собі». Логістичні труднощі та психологічні бар’єри залишаються значними перешкодами, що впливають на регулярність участі та комфорт учнів, потребуючи уваги для покращення умов.

Відносно того, чи хотіли би діти змінити щось у позанавчальних заняттях?» 12 учнів (66,7%) відповіли «так», пропонуючи «зробити заняття безкоштовними», «додати більше цікавого», «проводити ближче до дому», 4 учні (22,2%) сказали «ні, усе влаштовує», 2 учні (11,1%) обрали «не знаю». Переважна більшість прагне змін, що вказує на незадоволеність доступністю, змістом і розташуванням занять, тоді як меншість задоволена наявним станом, що може відображати локальні позитивні практики.

Таким чином, результати анкетування учнів, які мають досвід участі в позанавчальних заняттях, свідчать про те, що права на самовираження,

розвиток і відпочинок забезпечуються на середньому рівні, хоча їхня повноцінна реалізація стикається з певними труднощами. Більшість опитаних зазначають, що можуть частково або повністю проявляти себе на заняттях, розвивати свої здібності та відпочивати, однак регулярність їхньої участі часто обмежується зовнішніми перешкодами. Такі фактори, як брак часу, віддаленість занять чи недостатня підтримка, ускладнюють стабільне залучення до позанавчальної діяльності, що позначається на її ефективності як інструменту реалізації прав.

Щодо захисту від дискримінації, думки учнів розділилися: значна частина відчуває рівні умови й справедливе ставлення на заняттях, що є позитивним показником інклюзивності в окремих випадках. Водночас чимала група респондентів указує на періодичну або постійну нерівність, яка може бути пов’язана з соціальним становищем, індивідуальними особливостями чи іншими відмінностями. Це підкреслює, що в позанавчальному середовищі все ще існують бар’єри, які перешкоджають повному дотриманню цього права, особливо для тих, хто перебуває у вразливому становищі.

Серед сильних сторін позанавчальної діяльності учні виділяють можливості для соціалізації та творчого самовираження, зазначаючи, що спілкування з однолітками й простір для реалізації власних ідей є найбільш привабливими аспектами. Ці позитивні моменти сприяють формуванню дружньої атмосфери та стимулюють інтерес до занять. Проте слабкими сторонами залишаються проблеми з доступністю і якістю програм: учні скаржаться на недостатню різноманітність змісту, логістичні труднощі та фінансові бар’єри, що обмежують їхню участь і комфорт. Ці прогалини вказують на необхідність удосконалення умов для забезпечення прав у позанавчальній діяльності..

2. Наступним кроком було проведено інтерв’ю з педагогами на тему «Дотримання прав дітей у позанавчальній діяльності», яке розроблено для збору якісних даних про сучасний стан забезпечення прав дітей у неформальному освітньому контексті. Воно складається з десяти

напівструктурованих питань, які охоплюють ключові аспекти: реалізацію прав на самовираження, розвиток, відпочинок і захист від дискримінації (питання 2-5), організаційні умови та координацію (питання 6, 8), професійну підготовку педагогів (питання 7), а також виявлення успішних практик і пропозицій щодо покращення (питання 9-10). Анонімний формат і відкритий стиль запитань дозволили педагогам ділитися досвідом і думками, надаючи ґрунт для аналізу прогалин і позитивних підходів у позанавчальній діяльності (Додаток Б).

Були отримані наступні результати.

Стосовно питання про види позанавчальної діяльності та її регулярність 8 (66,7%) педагогів повідомили, що проводять гуртки один-два рази на тиждень, 3 (25,0%) зазначили періодичність раз на два тижні через брак часу чи ресурсів, а 1 (8,3%) указав на припинення занять через зруйнований заклад унаслідок війни. Регулярність залежить від місцевих умов, що підкреслює нерівність можливостей у різних регіонах.

Щодо того, чи мають діти можливості для самовираження на заняттях, 9 (75,0%) педагогів висловили впевненість у цьому, використовуючи для підтримки дискусії та творчі завдання, тоді як 3 (25,0%) вказали на труднощі, пов’язані з сором’язливістю учнів чи обмеженим часом. Право на самовираження забезпечується переважно, але потребує додаткової роботи для створення комфортного середовища, особливо для замкнутих дітей.

Відносно внеску позанавчальної діяльності в розвиток здібностей і навичок 10 (83,3%) педагогів відзначили позитивний ефект, як-от розвиток креативності та командної роботи, однак 7 (58,3%) з них звернули увагу на перешкоди: брак матеріалів, застарілі методи та перерви через тривоги. Позанавчальна діяльність сприяє реалізації права на розвиток, але її потенціал обмежений умовами та ресурсами, що потребують оновлення.

Щодо можливості відпочинку та розслаблення на заняттях 6 (50,0%) педагогів вважають, що заняття сприймаються як відпочинок завдяки ігровим формам, тоді як інші 6 (50,0%) зазначають, що стрес від війни та перенавантаження учнів заважають цьому. Дружня атмосфера допомагає, але

право на відпочинок реалізується лише частково через зовнішні фактори, які ускладнюють розслаблення.

Питання про випадки нерівного ставлення до дітей показало, що 4 (33,3%) педагогів стикалися з такими ситуаціями, пов’язаними з упередженнями до дітей із малозабезпечених сімей чи переселенців, вирішуючи це через групові бесіди, тоді як 8 (66,7%) не помічали дискримінації. Нерівність трапляється нечасто, але її наявність у частини респондентів указує на потребу системного підходу до цього питання.

Щодо наявних ресурсів для організації позанавчальної діяльності всі 12 (100%) педагогів згадали їхній брак: 9 (75,0%) указали на недостатнє фінансування, 8 (66,7%) – на відсутність обладнання, 5 (41,7%) – на пошкоджені війною приміщення. Незважаючи на базову підтримку громад, критична нестача ресурсів є головною перешкодою для якісної роботи та забезпечення прав дітей.

Відповіді на питання про достатність підготовки педагогів до роботи з правами дітей показали, що 7 (58,3%) вважають свою підготовку недостатньою, висловлюючи потребу в знаннях про права та психологію, тоді як 5 (41,7%) почуваються впевнено. Переважна потреба в підвищенні кваліфікації свідчить про прогалину в професійній компетентності для позанавчального контексту.

Щодо співпраці з іншими закладами чи організаціями 6 (50,0%) педагогів зазначили, що працюють із неурядовими організаціями чи школами, покращуючи доступ до ресурсів і якість занять, а решта 6 (50,0%) діють самостійно через брак контактів. Співпраця позитивно впливає там, де вона є, але її обмежене поширення вказує на слабку координацію між інституціями.

Стосовно успішних практик 8 (66,7%) педагогів назвали інклюзивні заняття, онлайн-формати та ігри для зняття стресу, а 4 (33,3%) згадали залучення волонтерів. Ці підходи відображають адаптацію до сучасних викликів, таких як війна, і можуть бути основою для ширшого застосування в позанавчальній діяльності.

Питання про необхідні зміни для кращого дотримання прав дітей дало

такі пропозиції: 10 (83,3%) педагогів наголосили на збільшенні фінансування, 7 (58,3%) – на навчанні педагогів, 5 (41,7%) – на підвищенні доступності для сільських дітей. Основні напрямки вдосконалення стосуються ресурсів, підготовки та охоплення, що є ключовими для забезпечення прав.

Отже, інтерв'ю з педагогами показало, що права дітей на самовираження, розвиток і відпочинок у позанавчальній діяльності реалізуються частково, однак стикаються з суттєвими перешкодами, зумовленими сучасними умовами, зокрема війною в Україні. Більшість педагогів зазначають, що діти мають можливості для творчого прояву та розвитку здібностей завдяки різноманітним заняттям, але регулярність і якість цих заходів обмежені через брак ресурсів, таких як фінансування, обладнання та придатні приміщення. Право на відпочинок ускладнене стресом і перенавантаженням учнів, хоча ігрові форми та дружня атмосфера допомагають його частково забезпечити. Захист від дискримінації переважно підтримується, але випадки нерівності все ж трапляються, що вимагає додаткової уваги до інклюзивності.

Позитивні практики, такі як інклюзивні заняття, онлайн-формати та залучення волонтерів, демонструють адаптацію до викликів, але їхнє поширення стримується недостатньою координацією між закладами та слабкою підготовкою педагогів до роботи з правами дітей. Усі опитані підкреслюють критичну нестачу ресурсів, а більшість висловлюють потребу в професійному розвитку й ширшому доступі до занять, особливо для сільських дітей. Ці дані вказують на необхідність системних змін у фінансуванні, навчанні педагогів і співпраці між інституціями, щоб позанавчальна діяльність могла повніше відповідати правам і потребам дітей у сучасному контексті.

3. Для з'ясування стану забезпечення прав дітей у позанавчальній діяльності також були проведені бесіди з чотирнадцятьма батьками. Обговорення охопило доступність занять, реалізацію ключових прав і проблемні аспекти (Додаток В).

Перейдемо до результатів бесід.

Щодо участі дітей у позанавчальних заняттях 9 (64,3%) батьків

повідомили, що їхні діти беруть участь у заняттях: 5 (35,7%) – регулярно (мистецькі гуртки, спорт), 4 (28,6%) – епізодично через брак часу чи ресурсів. 5 (35,7%) батьків зазначили, що їхні діти не відвідують заняття через відсутність пропозицій у громаді, високу вартість або логістичні труднощі, як-от віддаленість. Регулярність участі варіюється, що залежить від місцевих умов і фінансових можливостей сімей, указуючи на нерівний доступ до позанавчальної діяльності.

Стосовно можливостей для самовираження 10 (71,4%) батьків вважають, що їхні діти можуть вільно висловлювати думки на заняттях, згадуючи розповіді про творчі проєкти чи групові дискусії. 4 (28,6%) висловили сумніви, зазначаючи, що діти соромляться або не отримують достатньої підтримки від педагогів. Більшість батьків бачать позитивний потенціал для реалізації права на самовираження, але психологічні бар'єри та недостатня увага до індивідуальності дітей створюють певні перешкоди.

Відносно розвитку здібностей і навичок 11 (78,6%) батьків помітили позитивні зміни в дітей, як-от покращення творчих умінь, фізичної форми чи комунікаційних навичок, завдяки позанавчальним заняттям. 3 (21,4%) зазначили, що ефект обмежений через нецікавий зміст програм або перерви, спричинені війною. Позанавчальна діяльність сприймається як корисна для права на розвиток, але її ефективність знижується через зовнішні фактори та недостатню різноманітність занять.

Щодо сприйняття занять як відпочинку 8 (57,1%) батьків сказали, що діти повертаються з них задоволеними й розслабленими, особливо після спортивних чи ігрових форматів. 6 (42,9%) батьків повідомили про скарги на втому, пов'язану зі стресом від війни чи перевантаженням школою. Право на відпочинок реалізується частково: позитивна атмосфера допомагає, але загальний психологічний стан дітей і зовнішні обставини ускладнюють повноцінне розслаблення.

Питання про нерівне ставлення показало, що 5 (35,7%) батьків чули від дітей про випадки упередженого ставлення (через скромний одяг, статус

переселенців). 9 (64,3%) батьків таких ситуацій не помічали, вважаючи заняття справедливими. Захист від дискримінації забезпечений для більшості, але наявність скарг у третини батьків указує на потребу в підвищенні інклюзивності та обізнаності.

Щодо наявності можливостей у громаді 7 (50,0%) батьків зазначили, що пропозиція занять недостатня, особливо в сільських районах, де бракує гуртків і транспорту. 9 (64,3%) згадали труднощі з вартістю, а 6 (42,9%) – із віддаленістю, що ускладнює доступ. Організаційні та економічні бар'єри, такі як дефіцит ресурсів і логістичні проблеми, суттєво обмежують участь дітей у позанавчальній діяльності, особливо для сімей із нижчим достатком.

Стосовно обізнаності про права дітей 8 (57,1%) батьків сказали, що знають про права на вибір занять і рівні умови, але лише 3 (21,4%) обговорюють це з педагогами. 6 (42,9%) визнали свою необізнаність, покладаючись на вчителів. Рівень правової свідомості батьків середній, що може впливати на їхню здатність відстоювати права дітей і співпрацювати з організаторами для їхнього забезпечення.

Відносно співпраці з педагогами 7 (50,0%) батьків підтримують контакт із викладачами, допомагаючи з організацією чи мотивацією дітей, що покращує їхній досвід. Решта 7 (50,0%) взаємодіють мінімально через брак часу чи ініціативи з боку закладів. Співпраця позитивно впливає там, де вона є, але її обмеженість указує на слабку взаємодію між батьками та системою позанавчальної діяльності.

Щодо вподобань дітей 9 (64,3%) батьків зазначили, що дітям подобається спілкування з друзями та цікаві заняття, але 5 (35,7%) згадали скарги на нудьгу чи тиск від педагогів. Позитивні аспекти пов'язані з соціалізацією та творчістю, тоді як проблеми стосуються змісту занять і підходів викладачів, що відштовхують деяких дітей.

Пропозиції щодо покращення включали від 10 (71,4%) батьків заклик до безкоштовних занять і ширшої пропозиції в селах, від 7 (50,0%) – покращення умов (приміщення, обладнання), від 5 (35,7%) – більше уваги до потреб дітей.

Батьки бачать потребу в доступності, ресурсах і персоналізованому підході, щоб позанавчальна діяльність краще відповідала правам і запитам їхніх дітей.

Таким чином, бесіди з батьками показали, що права на самовираження, розвиток і відпочинок у позанавчальній діяльності реалізуються частково, але стикаються з перешкодами через обмежену доступність, брак ресурсів і вплив війни в Україні. Більшість батьків відзначають позитивний ефект занять, як-от творчі можливості та набуття навичок, однак економічні труднощі, віддаленість і недостатня різноманітність програм ускладнюють регулярну участь, особливо для сімей із нижчим достатком чи сільських районів. Захист від дискримінації забезпечений для більшості, хоча третина згадує випадки нерівності, пов’язані з соціальним статусом чи особливостями дітей, що вказує на прогалини в інклюзивності.

Позитивними аспектами батьки вважають соціалізацію, яка сприяє дружнім зв’язкам, і творчість, що стимулює інтерес, але одноманітність змісту, стрес і фінансові бар’єри знижують ефективність занять. Вони пропонують розширити безкоштовні програми, покращити умови та приділяти більше уваги потребам дітей, підкреслюючи середню обізнаність про права й слабку співпрацю з педагогами. Позанавчальна діяльність має потенціал, але потребує системних змін для подолання сучасних викликів і забезпечення прав усіх дітей.

Результати анкетування учнів, інтерв’ю з педагогами та бесід із батьками свідчать, що права дітей на самовираження, розвиток і відпочинок у позанавчальній діяльності в Україні реалізуються на середньому рівні, але стикаються з численними перешкодами, зумовленими сучасними умовами, зокрема війною, економічними труднощами та організаційними недоліками. Учні зазначають, що можуть частково проявляти себе й розвивати здібності, однак регулярність участі обмежена для більшості через брак часу, віддаленість занять і фінансові бар’єри. Педагоги підтверджують позитивний вплив занять на розвиток і творчість, але вказують на недостатність ресурсів і підготовки, що знижує якість програм. Батьки бачать користь у соціалізації та навичках, але

підкреслюють, що відпочинок ускладнений стресом і перевантаженням, а доступність залишається проблемою, особливо в сільських регіонах.

Захист від дискримінації забезпечений для більшої частини дітей, однак прогалини зберігаються: учні й батьки фіксують окремі випадки нерівності, пов’язані з соціальним статусом чи особливостями, а педагоги визнають потребу в інклюзивніших підходах. Позитивними аспектами є дружня атмосфера, творчі можливості та ініціативи громадських організацій, як-от онлайн-формати чи заняття для переселенців, що частково компенсують обмеження. Проте слабка координація між школами, позашкільними закладами та неурядовими організаціями, недостатня правова обізнаність батьків і педагогів, а також критичний дефіцит фінансування й інфраструктури перешкоджають повноцінному забезпеченню прав. Сучасний стан позанавчальної діяльності потребує системних змін у ресурсному забезпеченні, професійній підготовці та доступності, щоб відповідати потребам і правам усіх дітей у нинішніх реаліях.

2.2. Обґрунтування соціально-педагогічних умов для підвищення ефективності забезпечення прав дітей у позанавчальній діяльності

Забезпечення прав дітей у позанавчальній діяльності потребує створення сприятливих соціально-педагогічних умов, які б сприяли повноцінній реалізації їхнього потенціалу в умовах сучасних викликів, таких як війна, економічна нестабільність і нерівний доступ до ресурсів. Аналіз сучасного стану показав, що права на самовираження, розвиток, відпочинок і захист від дискримінації реалізуються частково через брак підготовки педагогів, недостатню координацію між інституціями та обмеженість інфраструктури.

Визначимо та обґрунтуємо умови, які можуть підвищити ефективність позанавчальної діяльності.

Соціально-педагогічні умови – це сукупність взаємопов’язаних факторів,

обставин і заходів, що створюються в соціальному та освітньому середовищі для забезпечення ефективного розвитку, виховання й навчання особистості, зокрема в контексті реалізації її прав. Цей термін поєднує соціальний аспект, який охоплює взаємодію дитини з суспільством, сім'єю, однолітками та інституціями, і педагогічний аспект, що включає цілеспрямований вплив педагогів, методики роботи та організацію діяльності. У позанавчальному контексті соціально-педагогічні умови передбачають наявність сприятливого середовища, де діти можуть вільно виражати себе, розвивати здібності, відпочивати та почуватися захищеними від дискримінації, що досягається через підготовку педагогів, доступність ресурсів, інклюзивність програм і співпрацю між усіма учасниками процесу.

Сутність соціально-педагогічних умов полягає в їхній комплексності та адаптивності до потреб конкретної дитини й умов її життя. Вони включають як зовнішні чинники – інфраструктуру, фінансування, правову базу, так і внутрішні – мотивацію, психологічний комфорт, професійний рівень педагогів. Таким чином, соціально-педагогічні умови є основою для створення системи, яка не лише декларує права дітей, а й реально сприяє їхньому втіленню в позанавчальній діяльності через гармонійне поєднання соціальних можливостей і педагогічних зусиль.

Для підвищення ефективності позанавчальної діяльності як інструменту забезпечення прав дітей у сучасних реаліях було визначено наступні соціально-педагогічні умови: 1) Підвищення професійної компетентності педагогів; 2) Створення інклюзивного та доступного середовища; 3) Підвищення правової обізнаності батьків і педагогів.

Обґрунтуємо ці умови.

1) Першою соціально-педагогічною умовою для підвищення ефективності забезпечення прав дітей у позанавчальній діяльності визначено «Підвищення професійної компетентності педагогів».

Підвищення професійної компетентності педагогів є ключовою умовою забезпечення прав дітей у позанавчальній діяльності, оскільки педагоги

виступають основними агентами, які формують і підтримують середовище для реалізації прав на самовираження, розвиток, відпочинок і захист від дискримінації. Аналіз сучасного стану, отриманий із інтерв'ю з педагогами, показав, що більше половини з них відчувають недостатність своєї підготовки для роботи в неформальному контексті, де потрібні не лише знання навчальних методик, а й розуміння правових норм, психологічних особливостей і специфіки взаємодії з дітьми в умовах добровільної участі. Базова педагогічна освіта, як правило, зосереджена на формальному навчанні в класах, тоді як позанавчальна діяльність вимагає гнучкості, творчого підходу та вміння адаптуватися до індивідуальних потреб учнів. У сучасному українському контексті, затьмареному війною, економічною нестабільністю та соціальними змінами, педагоги стикаються з додатковими викликами: роботою з дітьми-переселенцями, тими, хто має особливі потреби, чи учнями, які переживають психологічний стрес. Без належної підготовки ці завдання стають важковиконуваними, що знижує ефективність забезпечення прав.

Необхідність цієї умови підтверджується даними анкетування учнів і бесід із їх батьками, які виявили конкретні проблеми, пов'язані з недостатньою компетентністю педагогів. Учні зазначають, що частина з них відчуває труднощі з самовираженням через сором'язливість або брак заохочення, а батьки повідомляють про випадки, коли педагоги не враховують різноманітні потреби дітей. Спеціалізована підготовка, яка охоплює знання про права дитини, закріплені в Конвенції ООН про права дитини (зокрема, статті 12, 13, 29, 31) [20], методи створення інклюзивного середовища, а також психологічні техніки для роботи з травмованими дітьми, може усунути ці бар'єри. Наприклад, уміння застосовувати ігрові форми навчання чи проводити рефлексію після занять допоможе педагогам стимулювати розвиток здібностей, забезпечувати відпочинок і підтримувати учнів у прояві їхньої індивідуальності. Такі навички особливо важливі в умовах війни, коли діти потребують додаткової емоційної підтримки та простору для відновлення.

Обґрунтування цієї умови також спирається на її потенціал компенсувати

інші обмеження, як-от брак ресурсів чи інфраструктури. У ситуаціях, де фінансування недостатнє, а приміщення чи обладнання недоступні, саме кваліфікований педагог здатен організувати заняття, використовуючи мінімальні засоби. Без такої підготовки педагоги змушені покладатися на інтуїцію чи застарілі методи, що не відповідають сучасним потребам учнів і знижують виховний потенціал позанавчальної діяльності. Батьки й учні підкреслюють, що позитивна атмосфера та підтримка з боку викладачів є вирішальними для залучення до занять, але це можливо лише за умови, що педагоги володіють необхідними знаннями й уміннями.

Таким чином, підвищення професійної компетентності педагогів є фундаментом для ефективної позанавчальної діяльності, адже від їхньої здатності працювати з правами залежить успіх усього процесу. У сучасних реаліях України, де діти стикаються з підвищеним рівнем тривожності, а громади мають обмежені ресурси, підготовлені педагоги стають вирішальним фактором, який може адаптувати заняття до складних умов і потреб учнів. Реалізація цієї умови через систематичні тренінги, курси підвищення кваліфікації чи семінари з прав дитини та психології дозволить педагогам не лише виконувати свої обов’язки, а й активно сприяти формуванню середовища, де права дітей будуть не просто декларуватися, а реально втілюватися в життя. Без цього позанавчальна діяльність залишатиметься обмеженою в можливостях, неспроможною повною мірою підтримувати розвиток і соціалізацію учнів у неформальному контексті.

2) Створення інклюзивного та доступного середовища є однією з важливих соціально-педагогічних умов забезпечення прав дітей у позанавчальній діяльності, оскільки воно спрямоване на усунення бар’єрів, які перешкоджають реалізації прав на самовираження, розвиток, відпочинок і захист від дискримінації. Аналіз сучасного стану, проведений через анкетування, інтерв’ю та бесіди, показав, що нерівний доступ до занять і недостатня адаптація до різноманітних потреб залишаються значними проблемами. Учні й батьки зазначають, що фінансові труднощі, віддаленість

занять і брак програм для вразливих груп, таких як діти-переселенці чи з особливими потребами, обмежують участь, а педагоги вказують на складнощі з інтеграцією таких учнів через відсутність відповідних умов. У сучасному українському контексті, ускладненому війною, ці виклики набувають особливої гостроти, адже діти стикаються з психологічними травмами, зміною місця проживання та економічною нестабільністю сімей, що вимагає комплексного підходу до створення доступного й підтримуючого середовища.

Виділення цієї умови базується на необхідності забезпечення рівних можливостей для всіх дітей, незалежно від їхнього соціального статусу, стану здоров'я чи місця проживання. Адаптація занять до різноманітних потреб передбачає кілька напрямів. По-перше, впровадження безкоштовних програм є критично важливим, адже бесіди з батьками виявили, що значна частина сімей не може дозволити собі платні гуртки, особливо в умовах економічної кризи, спричиненої війною. По-друге, транспортна доступність стає вирішальним фактором, оскільки учні з сільських районів чи віддалених громад, як показали анкети, часто не мають змоги дістатися до занять через зруйновану інфраструктуру чи брак громадського транспорту. По-третє, врахування психологічного стану дітей у воєнний час вимагає від педагогів і організаторів створення програм, які не лише розвивають, а й допомагають долати стрес – через ігрові формати, арт-терапію чи групову підтримку. Такі заходи забезпечують право на відпочинок і сприяють емоційному відновленню, що є особливо актуальним для дітей, які пережили обстріли чи втрату домівки.

Інклюзивність як складова цієї умови передбачає адаптацію занять до потреб дітей із особливими потребами, включаючи фізичні, інтелектуальні чи сенсорні обмеження, а також до культурних і соціальних відмінностей, як-от мова чи статус переселенця. Інтерв'ю з педагогами показали, що лише окремі з них застосовують інклюзивні підходи через брак знань і ресурсів, тоді як учні й батьки фіксують випадки нерівного ставлення, що порушує право на захист від дискримінації. Створення інклюзивного середовища вимагає не лише фізичної доступності (пандусів чи спеціального обладнання), а й зміни підходів до

організації занять: розробки гнучких програм, які враховують індивідуальні особливості, і залучення фахівців, таких як психологи чи соціальні педагоги.

Ця умова має ширший ефект, оскільки впливає на всі аспекти позанавчальної діяльності. Безкоштовні програми та транспортна доступність розширюють охоплення, дозволяючи залучити дітей із малозабезпечених сімей чи віддалених регіонів, які, за даними батьків, часто залишаються поза межами таких можливостей. Врахування психологічного стану підвищує якість відпочинку й розвитку, допомагаючи дітям долати наслідки війни, що є критичним у сучасних реаліях України. Інклюзивність усуває дискримінаційні бар'єри, створюючи середовище, де кожен відчуває себе цінним учасником. Реалізація цієї умови потребує координації зусиль між місцевою владою, школами, позашкільними закладами та неурядовими організаціями, а також залучення додаткових ресурсів. Без такого підходу позанавчальна діяльність залишатиметься привілеєм для окремих груп, а не загальнодоступним правом, що суперечить її виховному призначенню.

Отже, створення інклюзивного та доступного середовища є необхідною умовою для підвищення ефективності забезпечення прав дітей у позанавчальній діяльності. Воно не лише усуває практичні перешкоди, а й сприяє формуванню справедливого й підтримуючого простору, де діти можуть розвиватися, відпочивати та бути собою незалежно від обставин. У контексті війни та соціальних змін в Україні ця умова набуває стратегічного значення, адже її впровадження може стати основою для відновлення соціальної стабільності та психологічного благополуччя молодого покоління.

3) Підвищення правової обізнаності батьків і педагогів виступає третьою соціально-педагогічною умовою забезпечення прав дітей у позанавчальній діяльності, оскільки від розуміння й активної позиції цих ключових учасників процесу залежить, наскільки ефективно права на самовираження, розвиток і відпочинок будуть реалізовані. Аналіз сучасного стану, отриманий із бесід та інтерв'ю, показав, що рівень знань про права дітей залишається середнім або низьким: лише частина батьків усвідомлює права своїх дітей на вибір занять чи

рівні умови, а педагоги часто не мають системних знань про правові норми, що регулюють позанавчальну діяльність. У сучасних умовах України, затьмарених війною та соціальними змінами, необізнаність ускладнює захист прав, адже учасники процесу не завжди можуть ідентифікувати порушення чи вимагати їхнього усунення. Інформування про права дитини дозволяє створити підтримуючу атмосферу, де ці права не лише декларуються, а й активно втілюються в життя.

Доведення необхідності цієї умови ґрунтується на потребі активізувати батьків і педагогів як захисників прав дітей у позанавчальному середовищі. Бесіди з батьками показали, що багато хто покладається на педагогів, не знаючи, що може вимагати доступних занять чи інклюзивного підходу для своєї дитини, тоді як анкетування учнів показало, що діти іноді відчувають нерівність чи брак підтримки, про що батьки не здогадуються через необізнаність. Педагоги, зі свого боку, зазначають у інтерв'ю, що без знань про права вони не завжди можуть адаптувати заняття до потреб вразливих груп, таких як діти-переселенці чи з особливими потребами, що призводить до випадків дискримінації чи обмеження самовираження. Підвищення правової обізнаності через інформаційні кампанії, семінари чи брошури допоможе батькам відстоювати права своїх дітей, а педагогам – створювати заняття, які відповідають принципам рівності й розвитку.

Ця умова має ширший вплив, оскільки обізнаність стимулює активну взаємодію між усіма учасниками позанавчальної діяльності. Батьки, які знають про права на розвиток і відпочинок, можуть ініціювати діалог із педагогами чи місцевою владою, вимагаючи безкоштовних програм чи транспортної доступності, що підтверджується їхніми пропозиціями в бесідах про покращення умов. Педагоги, ознайомлені з правовими нормами, здатні краще протидіяти дискримінації, створюючи інклюзивне середовище, де кожна дитина почувається цінною, а також адаптувати заняття до психологічного стану учнів у воєнний час. Така співпраця між обізнаними батьками й педагогами формує атмосферу довіри й відповідальності, де права дітей стають

не абстрактними поняттями, а практичними орієнтирами для організації діяльності.

Реалізація цієї умови потребує системного підходу: проведення тренінгів для педагогів із залученням експертів із прав дитини, створення доступних інформаційних матеріалів для батьків, таких як буклети чи онлайн-ресурси, і залучення неурядових організацій до просвітницької роботи. У контексті війни в Україні це особливо актуально, адже обізнаність може допомогти батькам і педагогам швидше реагувати на нові потреби дітей. Без цього права залишаються формальними, а їхнє порушення сприймається як норма через брак розуміння. Підвищення правової обізнаності не лише розширює контроль за дотриманням прав, а й мотивує учасників процесу до активних дій, створюючи підтримуюче середовище, де діти можуть розвиватися, відпочивати й бути почутими.

Як бачимо, підвищення правової обізнаності батьків і педагогів є важливою умовою для ефективного забезпечення прав дітей у позанавчальній діяльності. Воно перетворює пасивних спостерігачів на активних захисників, які здатні впливати на якість занять і створювати умови для повноцінної реалізації потенціалу учнів. У сучасних українських реаліях, де ресурси обмежені, а виклики зростають, ця умова стає інструментом соціальної стабільності, дозволяючи батькам і педагогам спільно формувати простір, у якому права дітей стають реальністю, а не декларацією.

Таким чином, виділені соціально-педагогічні умови є взаємопов’язаними елементами, які разом створюють основу для ефективного забезпечення прав дітей на самовираження, розвиток, відпочинок і захист від дискримінації в позанавчальній діяльності. Підвищення компетентності педагогів забезпечує якісну організацію занять, адаптованих до індивідуальних потреб і сучасних викликів, таких як війна в Україні, що дозволяє долати психологічні бар’єри та стимулювати творчий потенціал учнів. Створення інклюзивного та доступного середовища усуває практичні перешкоди, такі як фінансова недоступність чи логістичні труднощі, і гарантує рівні можливості для всіх дітей, включно з

вразливими групами, сприяючи їхній соціалізації та емоційному відновленню. Підвищення правової обізнаності батьків і педагогів посилює контроль і активну участь у процесі, формуючи атмосферу, де права стають практичним орієнтиром, а не формальністю.

Ці умови, спираючись на аналіз сучасного стану, відповідають потребам позанавчальної діяльності в умовах сьогодення. Компетентні педагоги здатні компенсувати обмеження ресурсів, інклюзивне середовище розширює доступність і протидіє дискримінації, а обізнаність учасників процесу стимулює співпрацю й відстоювання прав. Їхня реалізація потребує системних зусиль: тренінгів для педагогів, залучення додаткового фінансування, співпраці з неурядовими організаціями та просвітницької роботи. У сукупності ці умови створюють цілісну систему, яка підвищує ефективність позанавчальної діяльності, роблячи її дієвим інструментом підтримки прав дітей у складних соціальних і воєнних реаліях України.

2.3. Практичні рекомендації щодо впровадження соціально-педагогічних умов забезпечення прав дітей у позанавчальній діяльності

Для підвищення ефективності забезпечення прав дітей на самовираження, розвиток, відпочинок і захист від дискримінації в позанавчальній діяльності необхідне практичне впровадження соціально-педагогічних умов, обґрунтованих у попередньому аналізі. На основі даних анкетування учнів, інтерв’ю з педагогами та бесід із батьками встановлено, що сучасний стан позанавчальної діяльності в Україні потребує системних змін, особливо в умовах війни та обмежених ресурсів.

Надамо практичні рекомендації щодо реалізації виділених соціально-педагогічних умов, які сприятимуть створенню сприятливого середовища для розвитку дітей і дотримання їхніх прав.

До першої соціально-педагогічної умови «Підвищення професійної

компетентності педагогів» пропонуємо наступні рекомендації:

1) Організовувати регулярні тренінги та курси підвищення кваліфікації для педагогів із позанавчальних закладів, зосереджені на правах дитини, психологічній підтримці в умовах війни та методах інклюзивної роботи. Ці заходи мають охоплювати широкий спектр тем, включно з правовими основами, сучасними педагогічними технологіями та стратегіями взаємодії з дітьми в неформальному контексті. Тренінги варто проводити у співпраці з місцевими університетами, науково-дослідними установами чи міжнародними організаціями, що надають експертів із прав дитини та педагогічної практики, забезпечуючи систематичне оновлення знань і навичок педагогів. Програми мають бути структурованими, із чітким розподілом теоретичних і практичних занять, спрямованих на формування умінь адаптувати діяльність до різноманітних потреб учнів.

2) Розробляти онлайн-платформу з навчальними матеріалами, де педагоги зможуть ознайомитися з сучасними методиками, такими як ігрові формати, арт-терапія чи проєктне навчання, і отримати сертифікати за проходження курсів. Платформа має бути доступною безкоштовно, із зручним інтерфейсом і можливістю дистанційного доступу для педагогів із різних регіонів, особливо тих, де фізична участь у тренінгах ускладнена через віддаленість чи воєнні дії. Вона повинна включати відеолекції, текстові посібники, практичні кейси для самостійного опрацювання, а також форум чи чат для обміну досвідом і спілкування між педагогами. Додатково варто передбачити регулярне оновлення контенту, щоб відповідати актуальним викликам і потребам у сфері позанавчальної діяльності, а також систему оцінювання для мотивації до навчання.

3) Залучати психологів і соціальних педагогів до командної роботи з педагогами для обміну досвідом і створення адаптованих програм для дітей із різними потребами. Таке партнерство має бути системним і передбачати регулярні консультації, спільні семінари, майстер-класи та супервізію, спрямовані на вдосконалення професійних підходів педагогів. Участь фахівців

із психології та соціальної педагогіки допоможе інтегрувати знання про емоційний стан учнів, особливості їхньої поведінки та методи підтримки в умовах стресу до щоденної роботи. Це сприятиме розробці індивідуалізованих програм, які враховують різноманітні потреби дітей, а також формуванню навичок педагогів у створенні комфортного середовища для розвитку, відпочинку й самовираження учнів. Командна робота має бути підкріплена чіткими механізмами координації та оцінки ефективності співпраці.

4) Впроваджувати систему наставництва, де досвідчені педагоги з високим рівнем компетентності діляться знаннями з молодшими колегами через регулярні зустрічі, спільне планування занять і аналіз проведеної роботи. Цей підхід дозволить передавати практичні навички безпосередньо в робочому середовищі, зміцнюючи професійну спільноту та сприяючи поширенню кращих практик у позанавчальній діяльності. Наставництво має бути добровільним, але заохочуватися через визнання чи додаткові стимули, щоб мотивувати педагогів до участі.

5) Створювати методичні посібники та рекомендації для педагогів, які б містили детальні інструкції щодо організації позанавчальних занять із урахуванням прав дитини, психологічних аспектів і сучасних умов. Ці матеріали мають бути доступними в друкованому та електронному форматах, поширюватися через позашкільні заклади та онлайн-ресурси, а також регулярно оновлюватися з урахуванням змін у соціальному контексті та потребах учнів. Посібники повинні включати чіткі алгоритми дій, перелік корисних ресурсів і поради щодо роботи з різними групами дітей, щоб педагоги могли швидко адаптувати свою діяльність.

Надані рекомендації допоможуть підвищити професійну компетентність педагогів, охоплюючи як теоретичну підготовку, так і практичні інструменти для роботи в позанавчальному контексті. Їхнє впровадження забезпечить якісну організацію занять, адаптованих до індивідуальних і соціальних потреб дітей, що є основою для реалізації їхніх прав.

Рекомендації до другої умови «Створення інклюзивного та доступного

середовища»:

1) Ініціювати державні та громадські програми для фінансування безкоштовних позанавчальних занять, зокрема через гранти від неурядових організацій, місцевих бюджетів чи міжнародних фондів, щоб усунути фінансові бар'єри для сімей із різним достатком. Ці програми мають передбачати виділення субсидій для позашкільних закладів на покриття операційних витрат, створення мобільних гуртків, які регулярно відвідуватимуть віддалені громади, і залучення волонтерів для зниження витрат на організацію діяльності. Додатково варто розробити механізми моніторингу, щоб забезпечити прозорість використання коштів і їхнє спрямування на потреби найбільш вразливих груп, таких як діти з малозабезпечених сімей чи переселенці. Такі ініціативи розширять доступ до занять і сприятимуть соціальній справедливості в позанавчальному контексті.

2) Забезпечувати транспортну підтримку через організацію шкільних автобусів, надання субсидій на проїзд чи створення системи групового підвезення для дітей із віддалених чи сільських районів, а також відновлювати інфраструктуру позашкільних закладів у регіонах, постраждалих від війни. Це передбачає ремонт зруйнованих приміщень за підтримки державних програм чи міжнародних донорських організацій, а також облаштування тимчасових просторів для занять. Для цього необхідно залучати місцевих фахівців до оцінки потреб і планування робіт, а також створювати резервний фонд для оперативного реагування на нові пошкодження інфраструктури. Такі заходи усунуть логістичні перешкоди, підвищать фізичну доступність і дозволять охопити дітей із різних громад, незалежно від їхнього місця проживання.

3) Розробляти гнучкі програми занять із урахуванням психологічного стану дітей, включаючи релаксаційні сесії, групові ігри, творчі майстер-класи чи заняття з елементами терапії, які допоможуть знизити рівень стресу й сприятимуть емоційному відновленню, а також забезпечувати фізичну доступність для учнів із особливими потребами. Програми мають бути модульними, із можливістю вибору форматів залежно від потреб конкретної

групи, та включати різноманітні підходи для підтримки розвитку й відпочинку учнів. Для цього необхідно обладнати приміщення пандусами, спеціальними меблями, адаптованими навчальними матеріалами та технічними засобами, які враховують фізичні чи сенсорні обмеження. Такий підхід створить інклюзивне середовище, де всі діти, незалежно від їхнього стану чи обставин, матимуть рівні можливості для участі, самовираження й соціалізації.

4) Впроваджувати систему оцінки потреб і зворотного зв'язку від учнів, батьків і педагогів для постійного вдосконалення інклюзивного та доступного середовища в позанавчальній діяльності. Це може включати регулярні опитування чи фокус-групи для виявлення бар'єрів, пов'язаних із доступністю чи адаптацією занять, а також створення локальних координаційних груп, які аналізуватимуть отримані дані й пропонуватимуть рішення. Такий механізм має бути підкріплений співпрацею з місцевими органами влади та неурядовими організаціями, щоб оперативно реагувати на потреби. Це забезпечить динамічне оновлення умов і відповідність занять реальним запитам учасників процесу.

Ці рекомендації спрямовані на створення інклюзивного та доступного середовища через комплексний підхід, який охоплює фінансову підтримку, логістичні рішення, адаптацію програм і постійний моніторинг потреб. Їхнє впровадження усуне основні перешкоди для участі дітей у позанавчальній діяльності, гарантуючи рівні можливості та сприяючи їхньому розвитку, відпочинку й соціальній інтеграції в умовах сучасних викликів.

Рекомендації до третьої умови «Підвищення правової обізнаності батьків і педагогів»:

1) Проводити широкомасштабні інформаційні кампанії для батьків через школи, позашкільні заклади та громадські центри, роздаючи брошури, плакати й інформаційні листівки, а також проводячи семінари й вебінари про права дітей на розвиток, відпочинок і самовираження. Ці заходи мають бути доступними й регулярними. Додатково можна створити короткі відеоролики для поширення в соціальних мережах, які розповідатимуть, як батьки можуть

підтримувати права своїх дітей. Такі кампанії підвищать усвідомлення батьків про їхню роль у відстоюванні прав і стимулюватимуть активну участь у позанавчальній діяльності.

2) Створювати доступний онлайн-ресурс, наприклад, вебсайт або мобільний додаток, із детальними поясненнями прав дитини, конкретними прикладами їхнього порушення і практичними порадами, як їх відстоювати, для використання батьками й педагогами. Ресурс має включати інтерактивні елементи: тести для самоперевірки знань, шаблони звернень до адміністрації закладів, відеолекції від фахівців і форум для обміну досвідом. Платформа повинна бути безкоштовною, з україномовним і, за можливості, багатомовним інтерфейсом для сімей переселенців чи меншин, що сприятиме ширшому охопленню й практичному застосуванню знань у реальних ситуаціях.

3) Організовувати спільні зустрічі батьків, педагогів і представників неурядових організацій для обговорення правових аспектів, обміну досвідом і налагодження співпраці в забезпеченні прав дітей у позанавчальній діяльності. Ці зустрічі можуть проводитися у форматі круглих столів чи робочих груп раз на місяць, де учасники аналізуватимуть типові проблеми і розроблятимуть спільні рішення, такі як створення місцевих ініціатив чи звернення до влади. Неурядові організації можуть надавати експертну підтримку, ділитися успішними кейсами, а також допомагати з ресурсами, як-от фінансування чи волонтери. Такі заходи сприятимуть формуванню спільноти, яка активно захищає права дітей, і створенню мережі підтримки між сім’ями, педагогами та громадськими організаціями.

4) Розробляти спеціальні просвітницькі програми для педагогів у рамках курсів підвищення кваліфікації, які включатимуть модулі про правові аспекти позанавчальної діяльності, зокрема відповідальність за забезпечення прав і способи реагування на їхнє порушення. Програми мають бути практичними, із розбором реальних ситуацій, що трапляються в гуртках чи секціях, і супроводжуватися методичними посібниками для повсякденної роботи.

5) Залучати місцеві органи влади до поширення інформації про права

дітей через офіційні канали – сайти громад, інформаційні дошки, зустрічі з мешканцями. Це може включати створення «гарячої лінії» для батьків і педагогів, де вони зможуть отримати консультацію з правових питань. Такий підхід забезпечить інституційну підтримку й розширить доступ до знань, особливо в регіонах із низьким рівнем громадської активності.

Складені рекомендації сприятимуть розширенню правової обізнаності батьків і педагогів, поєднуючи офлайн- і онлайн-формати, практичні інструменти та співпрацю з різними сторонами. Їхня реалізація дозволить учасникам процесу не лише знати права дітей, а й активно застосовувати ці знання для створення підтримуючого середовища, де діти почуватимуться захищеними й мотивованими до участі в позанавчальній діяльності.

Таким чином, надані рекомендації щодо впровадження соціально-педагогічних умов створюють цілісний підхід до забезпечення прав дітей на самовираження, розвиток, відпочинок і захист від дискримінації в позанавчальній діяльності. Запропоновані заходи, такі як тренінги, онлайн-платформи й командна робота з психологами, дозволяють педагогам адаптувати заняття до сучасних викликів і потреб учнів, підвищуючи якість їхньої роботи. Фінансування безкоштовних програм, транспортна підтримка, гнучкі заняття та оцінка потреб усувають бар’єри доступності й інклюзивності, гарантуючи рівні можливості для всіх дітей, зокрема вразливих груп, у складних умовах України.

Ці рекомендації взаємопов’язані та спрямовані на практичне втілення через співпрацю держави, громадських організацій і місцевих громад. Інформаційні кампанії, онлайн-ресурси й спільні зустрічі батьків і педагогів формують правову свідомість, що посилює контроль і активну участь у процесі. Реалізація цих заходів потребує системного підходу й ресурсної підтримки, але здатна трансформувати позанавчальну діяльність у дієвий інструмент реалізації прав дітей, сприяючи їхньому розвитку й соціальній стабільності в умовах воєнного часу та після нього.

ВИСНОВКИ

У кваліфікаційній роботі представлено теоретичне узагальнення та практичне обґрунтування соціально-педагогічних умов забезпечення прав дітей у позанавчальній діяльності, спрямованих на підвищення їхньої ефективності в сучасних реаліях України. Результати проведеного дослідження засвідчили ефективність розв’язання поставлених завдань і дали підстави для формулювання таких висновків:

1. Дослідження нормативно-правової бази показало, що права дітей у позанавчальній діяльності ґрунтуються на міжнародних і національних документах, зокрема Конвенції ООН про права дитини, яка гарантує права на самовираження, розвиток, відпочинок і захист від дискримінації. В українському законодавстві ці права підтримуються через визнання позанавчальної діяльності як частини виховного процесу, хоча їхня практична реалізація часто залежить від місцевих умов і ресурсів. Теоретичний аналіз виявив, що права дітей є не лише юридичною категорією, а й педагогічним принципом, який спрямовує організацію неформальної освіти на забезпечення всебічного розвитку особистості.

Соціально-педагогічний аспект підкреслює, що позанавчальна діяльність є простором для гармонійного поєднання соціальних і педагогічних впливів, де права дитини реалізуються через взаємодію з педагогами, однолітками та громадою. Теоретичні основи вказують на важливість створення умов, які враховують індивідуальні потреби дітей і сприяють їхній соціалізації. Таким чином, права дітей у позанавчальному контексті виступають як інтегральна основа, що поєднує правові гарантії з виховними можливостями, формуючи теоретичний фундамент для подальшого дослідження.

2. Позанавчальна діяльність охарактеризована як багатогранна сфера, що відіграє ключову роль у розвитку й соціалізації дитини, забезпечуючи простір для реалізації її творчого потенціалу, формування навичок і налагодження

соціальних зв’язків. Вона включає гуртки, секції, клуби та інші форми неформальної освіти, які доповнюють шкільне навчання й дозволяють дітям розвивати індивідуальні здібності в комфортному й добровільному середовищі. Така діяльність сприяє гармонійному поєднанню інтелектуального, фізичного й емоційного розвитку, що є основою для всебічного становлення особистості.

Соціалізаційний потенціал позанавчальної діяльності полягає в її здатності створювати умови для взаємодії з однолітками й педагогами, формування почуття належності до спільноти та розвитку комунікативних умінь. Вона виступає платформою, де діти вчаться співпраці, відповідальності й адаптації до соціальних норм, що особливо важливо в умовах сучасних викликів. Позанавчальна діяльність виступає невід’ємною сферою, яка підтримує права дитини на розвиток і відпочинок, одночасно сприяючи її інтеграції в суспільство.

3. Дослідження виявило, що ключовими проблемами забезпечення прав дітей у позанавчальному контексті є обмежена доступність занять через фінансові, логістичні та інфраструктурні бар’єри, особливо в сільських і постраждалих від війни регіонах, що ускладнює реалізацію прав на розвиток і відпочинок; недостатня регулярність і якість програм через брак ресурсів і підготовки педагогів, що впливає на самовираження; а також часткове порушення захисту від дискримінації, коли діти з малозабезпечених сімей чи переселенці стикаються з нерівним ставленням через упередження чи відсутність інклюзивних підходів, що посилюється воєнним контекстом і слабкою правовою обізнаністю батьків і педагогів, вказуючи на потребу в системних змінах.

4. Експериментальне дослідження, проведене серед учнів, педагогів та батьків міста Запоріжжя за допомогою анкетування, інтерв’ю та бесід, показало, що права дітей на самовираження, розвиток і відпочинок у позанавчальній діяльності реалізуються на середньому рівні, але стикаються з суттєвими обмеженнями.

Учні відмітили часткову можливість проявляти себе й розвивати

здібності, однак регулярність участі обмежена для більшості через брак часу, віддаленість і фінансові труднощі. Педагоги підтвердили позитивний вплив занять, але вказали на дефіцит ресурсів і підготовки, що знижує якість реалізації прав. Батьки підкреслили користь соціалізації та розвитку, але зазначили, що відпочинок ускладнений стресом і перевантаженням, а захист від дискримінації забезпечений не повною мірою через окремі випадки нерівності. Порівняльний аналіз даних виявив спільну тенденцію: права реалізуються частково, але воєнний контекст, економічні бар'єри й організаційні недоліки створюють суттєві перешкоди. Отже, сучасний стан забезпечення прав дітей у позанавчальній діяльності потребує вдосконалення через цілеспрямовані соціально-педагогічні заходи.

5. Обґрунтовано соціально-педагогічні умови: підвищення професійної компетентності педагогів, створення інклюзивного та доступного середовища, підвищення правової обізнаності батьків і педагогів. Перша умова забезпечує якісну організацію занять, адаптованих до потреб учнів і сучасних викликів, друга усуває практичні бар'єри й гарантує рівні можливості, а третя посилює контроль і активну участь у процесі. Ці умови взаємопов'язані й спрямовані на подолання виявлених проблем, створюючи цілісне середовище для реалізації прав.

Розроблено практичні рекомендації, що включають тренінги й онлайн-платформи для педагогів, фінансування безкоштовних занять, транспортну підтримку, гнучкі програми та інформаційні кампанії для батьків. Ці заходи враховують реалії України і потребують співпраці держави, громадських організацій і місцевих громад.

Таким чином, обґрунтовані умови та рекомендації створюють основу для системних змін, які підвищать ефективність позанавчальної діяльності. Вони спираються на теоретичний аналіз і емпіричні дані, пропонуючи реальні рішення для подолання сучасних викликів і забезпечення прав дітей у позанавчальній діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Азізов Т. Н., Орлова О. М. Вплив війни на навчальні заклади та можливості навчання. *Освітній процес в умовах війни та у повоєнний період : виклики, правила, перспективи* : матеріали Всеукр. наук.-пед. підвищ. кваліф. (м. Львів, 4 бер. – 14 квіт. 2024 р.). Львів, 2024. С. 23-26.
2. Бабич С. Є. Психолого-педагогічне проектування взаємодії дорослого з дитиною «Радість розвитку» в умовах розбудови нової української школи. *Педагогіка партнерства як основа розвитку суб'єктів освітньої діяльності в умовах НУШ*. 2019. URL: https://conf.zippo.net.ua/?p=328.
3. Базильчук Л. В. Організація позакласної роботи в загальноосвітній школі як педагогічна проблема. *Методи і засоби забезпечення інноваційності едукаційного процесу в закладах освіти* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м.Черкаси, 24-25 квіт. 2008 р.). Черкаси, 2008. С. 4-5.
4. Балакірєва О., Бабак О. Права дітей в Україні. *Соціальна політика і соціальна робота*. 2001. № 1. С. 3-8.
5. Безлюдний О. Організація позанавчальної діяльності здобувачів вищої освіти Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини. *Психолого-педагогічні проблеми сучасної школи*. 2024. Вип. 1 (11). С. 78-84. URL: https://library.udpu.edu.ua/library_files/probl_sych_school/2024/1/11.pdf.
6. Бех І. Д. Виховання особистості : у 2 кн. : монографія. Київ : Либідь, 2003. Кн. 1 : Особистісно орієнтований підхід : теоретико-технологічні засади. 280 с.
7. Богданова І. М. Соціальна педагогіка. Київ : Знання, 2008. 343 с.
8. Брижак Н. Особливості організації позанавчальної діяльності з учнями початкової школи. *Вектори розвитку сучасної освіти: духовність, взаємодія, комунікація, компетентність* : монографія / за заг. ред. Н. М. Авшенюк, Г. В. Товканець. Ужгород : РІК-У, 2024. 452 с.

9. Брижак Н. Ю. Методика гурткової та клубної роботи в загальноосвітніх та позашкільних навчальних закладах : навч. посіб. Мукачево : Вид-во МДУ, 2017. 126 с.
10. Вайновська М. К. Формування творчої особистості підлітка в навчально-виховному процесі : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07. Запоріжжя, 2004. 145 с.
11. Волинець Л. С. Права дитини в Україні : проблеми та перспективи. Київ : Логос, 2000. 75 с.
12. Гуріч В. О. Сутність соціально-педагогічної діяльності по захисту прав дитини. *Вісник Запорізького державного університету*. 2002. № 1. URL: https://web.znu.edu.ua/herald/issues/archive/articles/2349.pdf.
13. Джуган В. О. Проблеми захисту прав дітей під час воєнних дій в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 8. С. 63-67.
14. Загальна декларація прав людини : прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text.
15. Запровадження безбар'єрності освітніх послуг в закладах дошкільної та загальної середньої освіти : аналітичні матеріали для МОН України / за заг. ред. Л. І. Прохоренко, В. В. Засенка, Н. А. Ярмоли. Київ : Інститут спеціальної педагогіки і психології імені Миколи Ярмаченка НАПН України, 2024. 77 с.
16. Кацьора О. В., Кацьора А. І. Окремі аспекти соціально-правового захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування в Україні. *Науковий вісник Ужгородського університету. Педагогіка. Соціальна робота*. 2017. Вип. 1 (40). С. 121-124.
17. Кашпур Т., Песляк Р., Николенко В. Особливості позанавчальної роботи з учнями. *Педагогіка*. 2013. URL: http://www.rusnauka.com/13_EISN_2013/Pedagogica/2_136577.doc.htm
18. Коваль І. Захист прав та законних інтересів дітей під час війни в Україні. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні*

науки. 2023. № 2 (38). С. 66-71.

19. Ковчина І. М. Теорія та практика підготовки майбутніх соціальних педагогів до соціально-правової діяльності : автореф. дис. … д-ра пед. наук : 13.00.04. Київ, 2008. 44 с.
20. Конвенція про права дитини : Конвенція Організації Об'єднаних Націй від 20.11.1989 р. : станом на 16.11.2023 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text.
21. Конституція України. Верховна Рада України. Офіц. вид. Київ : Парламентське видавництво, 2007. 64 с.
22. Корнієнко М. В. Сучасний стан проблем захисту прав дітей в Україні. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2019. № 12. С. 7-10. URL: http://www.sulj.oduvs.od.ua/archive/2019/1/4.pdf.
23. Коталейчук С. П. Теоретико-правові проблеми правового статусу неповнолітніх в Україні та забезпечення його реалізації як один із основних напрямків діяльності міліції : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2004. 235 с.
24. Крестовська Н. М. Ювенальне право України : історико-теоретичні дослідження : монографія. Одеса : Фенікс, 2008. 319 с.
25. Крижанівська О. П., Ткачук О. С. Позанавчальна діяльність як об'єкт соціальної роботи з попередження антигромадської поведінки сучасних підлітків. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*. 2010. № 4 (8). С. 29-36. URL: http://socio-journal.kpi.kiev.ua/archive/2010/4/29.pdf.
26. Крутенко О. В. Інноваційні методи, засоби та форми розвитку особистості дитини у позанавчальний час (у контексті Авторської школи О. А. Захаренка). *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. 2005. № 24. С. 171-173.
27. Кудикіна Н. В. Ігрова діяльність молодших школярів у позаурочному навчально-виховному процесі : монографія. Київ : КМПУ ім. Б. Д. Грінченка, 2003. 287 с.
28. Кудря О. В. Безпечне освітнє середовище в закладах загальної середньої

освіти та роль учителя в його формуванні. *Освітній процес в умовах війни та у повоєнний період: виклики, правила, перспективи* : матеріали Всеукр. наук.-пед. підвищ. кваліф. (м. Львів, 4 бер. – 14 квіт. 2024 р.). Львів, 2024. С. 178-182.

29. Кузьменко Ю. Через війну пошкоджені понад 3,4 тисячі закладів освіти. *Суспільне новини*. 2023. URL: https://suspilne.media/613499-cerez-vijnu-poskodzeni-ponad-34-tisaci-zakladiv-osviti/
30. Лисенков С. Л. Теорія держави і права : підручник. Київ : Юрінком Інтер, 2005. 326 с.
31. Литовченко О. В. Соціальна адаптація дітей в умовах позашкільного закладу як соціально-педагогічна проблема. *Морально-духовний розвиток особистості в сучасних умовах*. 2000. № 1. С. 86-93.
32. Маланчук Т. В. Захист дітей в умовах війни : проблеми та виклики з погляду прав людини. *Вісник Луганського навчально-наукового інституту імені Е.О. Дідоренка*. 2024. № 1 (2). С. 29-39.
33. Мальцева Т. Організація спілкування молодших школярів у різновіковій групі продовженого дня. *Початкова школа*. 2012. № 3. С. 40-41.
34. Мануїлова К. В. Міжнародні стандарти захисту прав та свобод дітей під час збройних конфліктів як найбільш вразливої категорії осіб. *Європейський вибір України, розвиток науки та національна безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів XXI століття»* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 17 черв. 2022 р.). Одеса, 2022. Т. 1. С. 442-444. URL: https://dspace.onua.edu.ua/items/4751f8cf-3786-4a22-af18-cede177e17db.
35. Мироненко О. М. Морально-естетична діяльність школярів в умовах позашкільного закладу : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Київ, 1994. 16 с.
36. Науково-практичний коментар до Сімейного кодексу України /за ред. Є. О. Харитонова. Харків : Одіссей, 2008. 558 с.
37. Ніколайчук А. І. Сучасний стан захисту прав дітей. *Форум права*. 2014. № 1.

С. 378-381.

38. Овчаренко Г. Е. Позанавчальна діяльність студентів у вищих навчальних закладах: сутнісні характеристики, структура та особливості. *Освіта Донбасу*. 2008. № 5-6 (130-131). С. 35-38
39. Опольська Н. М. Права дитини в Україні : монографія. Вінниця : ВНАУ, 2019. 289 с.
40. Опольська Н. М. Правове забезпечення прав та свобод дитини в Україні (загальнотеоретичний аспект) : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2010. 24 с.
41. Організація соціально-педагогічної підтримки школярів групи ризику : метод. посіб. / за заг. ред. Т. Ф. Алєксєєнко. Київ : ТОВ «Задруга», 2017. 168 с.
42. Павлюк Р. О. Розвиток креативності майбутнього вчителя початкової школи як необхідного інструментарію для роботи з обдарованими учнями. *Педагогічні науки.* URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/880/1/Roman_Pavlyuk_PDPROD_FMLD_PI.pdf.
43. Петриченко Л. Система позааудиторної роботи, спрямованої на підготовку майбутнього вчителя до творчої діяльності. *Гуманізація навчально-виховного процесу*. 2010. Вип. LI. С. 33-40.
44. Петрочко Ж. В. Теорія і практика соціально-педагогічного забезпечення прав дітей, які опинилися у складних життєвих обставинах : автореф. дис. … д-ра пед. наук: 13.00.05. Київ, 2011. 44 с.
45. Про освіту : Закон України від 5 вересня 2017 року № 2145-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text.
46. Про охорону дитинства : Закон України від 26 квітня 2001 року. № 2402-III. URL: https://zakon.rada. gov.ua/laws/show/2402-14.
47. Про позашкільну освіту : Закон України від 22 червня 2000 року № 1841-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1841-14#Text.
48. Рабінович П. М. Права людини і громадянина : навч. посіб. Київ : Атіка, 2004. 143 с.

49. Сватенков О. . Зміст поняття «захист прав дитини» у соціально-педагогічному контексті. *Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка*. 2012. Вип. 18. С. 32-41. URL: http://nbuv.gov.ua/ UJRN/znpkp_sp_2012_18_6.
50. Сімейний кодекс України : від 10 січня 2002 року № 2947-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#top.
51. Скакун О. Ф. Теорія держави і права : підручник. Харків : Консум, 2008. 185 с.
52. Слесик К. М. Формування умінь спілкування молодших школярів у позакласній навчально-виховній роботі : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.09. Харків, 2002. 256 с.
53. Соціальна педагогіка : теорія і технології : підручник / за ред. І. Д. Звєрєвої. Київ : Центр навчальної літератури, 2006. 316 с.
54. Сухомлинська О. В. Проблеми теорії виховання дітей і молоді України. *Педагогіка і психологія*. 1997. № 4. С. 109-125
55. Топольницька Ю. С. Позанавчальна діяльність у системі формування духовних потреб молодших школярів. *Науково-методична робота.* URL: https://sno.udpu.edu.ua/index.php/naukovo-metodychna-robota/89-suchasni-tekhnolohiyi-rozvytku-profesiynoyi-maysternosti-maybutnikh-uchyteliv-25-zhovtnia-2018-r/180-pozanavchalna-diyalnist-u-sistemi-formuvannya-dukhovnikh-potreb-molodshikh-shkolyariv.
56. Хомич Л. О. Професійно-педагогічна підготовка вчителя початкових класів. Київ : Магістр – S, 1998. 150 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

Анкета для учнів «Дослідження позанавчальної діяльності та твоїх прав»

Мета: зібрати дані про те, як діти сприймають забезпечення своїх прав у позанавчальній діяльності.

Шановний учень/ученице!

Ми хочемо дізнатися твою думку про позанавчальні заняття (гуртки, секції, клуби), у яких ти береш участь або міг би брати участь. Твої відповіді допоможуть зрозуміти, як забезпечуються твої права. Анкета анонімна, тож пиши чесно! Обери один варіант відповіді або вкажи свій, де це потрібно.

1. Як часто ти береш участь у позанавчальних заняттях?

- регулярно;
- інколи;
- рідко;
- не беру участі.

2. Чи відчуваєш ти, що на позанавчальних заняттях можеш вільно висловлювати свої думки, ідеї чи почуття? (Право на самовираження)

- так, завжди;
- інколи;
- ні, мені важко це зробити.

3. Чи допомагають тобі позанавчальні заняття розвивати твої здібності (наприклад, вчитися новому, покращувати навички)? (Право на розвиток)

- так, дуже допомагають;
- трохи допомагають;

- не дуже, бо заняття нецікаві.

4. Чи вдається тобі відпочити та розслабитися під час позанавчальних занять? (Право на відпочинок)

- так, це гарний відпочинок;
- частково, але буває важко;
- ні, заняття мене стомлюють.

5. Чи відчуваєш ти, що до тебе ставляться однаково з іншими дітьми на заняттях, незалежно від твоєї сім'ї, здоров'я чи інших особливостей? (Право на захист від дискримінації)

- так, усі рівні;
- інколи відчуваю нерівність;
- ні, є різне ставлення.

6. Що тобі подобається в позанавчальних заняттях найбільше?

(напиши коротко: _____)

7. Що заважає тобі брати участь у позанавчальних заняттях або почуватися комфортно на них?

(напиши коротко: _____)

8. Чи хотів би ти змінити щось у позанавчальних заняттях, щоб вони стали кращими для тебе?

- так (вкажи що: _____);
- ні, усе влаштовує;
- не знаю.

Дякуємо за твої відповіді!

Вони дуже важливі для нас!

Додаток Б

Питання для інтерв'ю з педагогами «Дотримання прав дітей у позанавчальній діяльності»

Шановний/а!

Ми проводимо дослідження про те, як у позанавчальній діяльності (гуртках, секціях, клубах) забезпечуються права дітей. Будь ласка, поділіться своїм досвідом і думками. Інтерв'ю анонімне, ваші відповіді будуть використані в узагальненому вигляді.

1. Які види позанавчальної діяльності ви зараз проводите з дітьми? Як часто вони відбуваються?
2. Чи вважаєте ви, що діти на ваших заняттях мають достатньо можливостей висловлювати свої думки, ідеї чи почуття? Що ви робите, щоб це підтримати?
3. Як, на вашу думку, позанавчальна діяльність сприяє розвитку здібностей і навичок учнів? Чи є якісь труднощі в цьому процесі?
4. Чи вдається організувати заняття так, щоб діти могли відпочити та розслабитися? Що цьому заважає чи допомагає?
5. Чи стикаєтеся ви з ситуаціями, коли до дітей на заняттях ставляться нерівно (наприклад, через їхній соціальний статус, здоров'я чи інші особливості)? Як ви вирішуєте такі випадки?
6. Які ресурси (матеріали, приміщення, час) у вас є для організації позанавчальної діяльності? Чого не вистачає найбільше?
7. Чи відчуваєте ви, що ваша підготовка як педагога достатня для роботи з правами дітей у позанавчальному контексті? Чи потрібні додаткові знання чи навички?
8. Чи співпрацюєте ви з іншими закладами чи організаціями (школами, громадськими об'єднаннями) у проведенні позанавчальної діяльності? Як це

впливає на її якість?

9. Які успішні практики чи підходи ви можете назвати, що допомагають забезпечувати права дітей на ваших заняттях?

10. Що, на вашу думку, потрібно змінити чи покращити, щоб права дітей у позанавчальній діяльності дотримувалися краще?

Дякуємо за ваші відповіді!

Вони дуже цінні для нашого дослідження.

Додаток В

Бесіди із батьками на тему: «Стан забезпечення прав дітей у позанавчальній діяльності»

Шановні батьки!

Ми проводимо дослідження, щоб зрозуміти, як позанавчальна діяльність (гуртки, секції, клуби) сприяє забезпеченню прав ваших дітей. Просимо вас поділитися своїм досвідом і думками. Бесіда анонімна, ваші відповіді будуть узагальнені.

1. Чи бере ваша дитина участь у позанавчальних заняттях? Якщо так, то як часто і які саме заняття вона відвідує? Якщо ні, то чому?
2. Як ви вважаєте, чи може ваша дитина на заняттях вільно висловлювати свої думки, почуття чи ідеї? Чи розповідала вона вам про такі можливості?
3. Чи помічаєте ви, що позанавчальна діяльність допомагає вашій дитині розвивати нові навички чи здібності? Які саме зміни ви бачите?
4. Чи сприймає ваша дитина позанавчальні заняття як відпочинок і можливість розслабитися? Чи скаржиться вона на втому після них?
5. Чи розповідала ваша дитина про випадки нерівного ставлення до неї чи інших дітей на заняттях (наприклад, через сімейні обставини чи особливості здоров’я)? Як ви реагуєте на це?
6. Чи вистачає у вашій громаді можливостей для позанавчальних занять? Чи стикаєтеся ви з труднощами, наприклад, із вартістю чи віддаленістю занять?
7. Чи знаєте ви, які права має ваша дитина в позанавчальній діяльності (наприклад, на вибір занять чи рівні умови)? Чи обговорюєте ви це з педагогами?
8. Чи співпрацюєте ви з педагогами чи організаторами занять для підтримки участі вашої дитини? Як це впливає на її досвід?

9. Що, на вашу думку, найбільше подобається вашій дитині в позанавчальних заняттях? Чи є щось, що її засмучує чи відштовхує?

10. Які зміни чи покращення ви запропонували б, щоб позанавчальна діяльність краще відповідала потребам і правам вашої дитини?

Дякуємо за вашу участь!

Ваші відповіді допоможуть нам зробити позанавчальну діяльність кращою для дітей.